

PROGRAMMA VOOR DE OPVOEDING VAN DE JEUGD

- 1.1 Aan mijn edele en grootmoedige heer, heer Jan, graaf van Nassau, Catzenelbogen, Vianden, Dietz etc.. Philips van Marnix van Sint Aldegonde wenst zijn hoogst eerbiedwaardige heer heil in Jezus Christus.
- 1.2 Nadat u met mij een aantal gesprekken had gevoerd over het opvoeden van de jeugd, weledele hooggeboren Graaf, vatte u het idee op mij te vragen of liever te bevelen – want u kunt gezag over mij laten gelden, mijn Heer, en ik ben u dus gehoorzaamheid verschuldigd – mijn opvattingen inzake het van jongs af aan opvoeden en opleiden van de adellijke jeugd in kort bestek uiteen te zetten. Dat nu heb ik in ieder geval zo snel mogelijk na het ontvangen van uw opdracht gedaan, misschien wat inderhaast en chaotisch, maar, mijn geringe aanleg en ervaring met de materie in aanspraak genomen, toch zeker zo accuraat mogelijk.
- 1.3 Omdat ik werd opgehouden, deels door een reis, deels door enkele andere bezigheden, wilde het me maar niet lukken om het werkje te corrigeren en te redigeren om het Uwe Heerschap te kunnen overhandigen. Nu echter, nu ik een beetje vrije tijd heb, heb ik het opnieuw ter hand genomen en het tenslotte met een zo praktisch mogelijke indeling neergeschreven.
- 1.4 Hoe schraal, hoe dun en droog en uw zo zuivere en scherpe oordeel onwaardig echter het werkje dat u nu voor u hebt is, daarvan ben ik mij zo scherp bewust, dat ik van mezelf vind dat ik Uwe Heerschap kolen zal aanbieden in plaats van goud, zoals het gezegde luidt. Desondanks stel ik liever uw dunk van mijn talent en geleerdheid teleur, dan dat ik uw vertrouwen in mijn gehoorzaamheid en bereidheid tot het verrichten van diensten en schenken van gunstbewijzen beschaam. Een gebrek aan talent vindt namelijk, omdat het een natuurlijk gegeven is, gemakkelijk vergiffenis bij billijke rechtters. Plichtsverzuim daarentegen en gebrek aan gehoorzaamheid, een plicht die de natuur zelf en Gods wet de mens opleggen, gaan altijd gepaard met een gebrek aan respect en zijn dan ook niet goed te praten.

- 1.5 Weest u daarom zo goed om mij vergiffenis te schenken als ik niet aan uw verwachtingen beantwoord heb. Heb ik iets verkeerd gedaan, wil dat dan niet wijten aan verwatenheid, maar vergeef het mij om mijn ijver om aan uw opdrachten gehoor te geven. Wees gegroet en beschouw mij alstublieft als de meest ijverige onder uw meest volgzaam vazallen.

2. *De opvoeding van kinderen tot de schoolgaande leeftijd*

- 2.1 Wie wil spreken over het opvoeden van kinderen zou eigenlijk moeten beginnen bij de allerjongste leeftijd, ja zelfs bij de wieg. Maar omdat de zorg voor kinderen in die zeer jonge leeftijd vooral de taak is van moeders en voedsters en de theorie op dat gebied door Galenus en andere artsen van meer recente datum accuraat behandeld is (en wel omdat het daarbij vooral gaat om het bewaken van de gezondheid van de zuigeling) zullen wij er hier aan voorbijgaan.
- 2.2 Slechts één kort advies wil ik geven, namelijk om zuigelingen zo dat maar enigszins mogelijk is te laten drinken aan de borst van de eigen moeder en niet van een min. Dit is namelijk conform de natuur en het oordeel van alle goede en verstandige mensen, zowel goed voor de lichamelijke gezondheid als de zedelijke rechtschapenheid en eerbaarheid. Bovendien is het een zeer efficiënt middel om de befaamde natuurlijke wederzijdse ‘liefdesband’¹ tussen ouders en kinderen te waarborgen en te verstevigen.
- 2.3 Zijn kinderen echter in de leeftijd gekomen dat ze beginnen te praten en te lopen, dan dient de vader zich onverwijld met hen te gaan bemoeien om voor een goede opvoeding zorg te dragen. Eerst en vooral moet hij ervoor zorgen dat die beruchte hooghartigheid en kinderlijke weerspanning die alle kinderen, ook die met het beste karakter, van nature eigen is wordt uitgevlakt door bijtijds te straffen. Men moet er namelijk voor oppassen om niet zoals zoveel ouders geheel ten onrechte te menen dat men kinderen onder de vijf of zes jaar niet mag straffen.
- 2.4 De theorie leert namelijk – en de praktijk zelf toont het bovendien aan – dat de kindergeest op zeer jonge leeftijd veel gemakkelijker te corrigeren is dan wanneer de aangeboren verkeerde neigingen dieper wortel hebben geschoten. Het lijdt geen twijfel dat ouders met een lichte bestraffing bij twee- of driejarigen veel meer bereiken dan bij oudere kinderen met veel meer en vele zwaardere straffen. Daarom kan wie zijn kinderen vanaf zeer jonge leeftijd de gewoonte heeft bijgebracht volwassenen te respecteren en te gehoorzamen later hun karakter zonder enige moeite in de gewenste richting buigen. Wie daarente-

gen toelaat dat zijn kinderen zich tot een meer gevorderde leeftijd (zo'n zes of zeven jaar) overeenkomstig hun eigen karakter gedragen, zal, tenzij hun natuurlijk een uitzonderlijk karakter aangeboren is, ofwel er genoeg mee moeten nemen dat zij hun hele leven brutaal blijven, of hij zal ze pas met heel wat moeite en met veelvuldig en hard straffen uiteindelijk weer op het rechte pad kunnen brengen.

- 2.5 Daarom moeten we er ons niet door dat domme en kortzichtige medelijden toe laten verleiden te denken dat straffen niet opportuun zijn bij kinderen die weliswaar nog erg jong zijn, maar toch al oud genoeg om weerspanning en ondeugend te zijn. Ik ben dan ook van mening dat het tot het derde jaar de enige taak van de ouders is om er voor te zorgen dat de geest van hun jonge kinderen in de juiste richting gebogen wordt, zodat zij later geheel zonder slaag of tuchtiging tot iedere taak en gehoorzaamheid bereid zullen zijn.
- 2.6 Vervolgens moeten zij geleidelijk aan beginnen het zaad der deugd en vroomheid te zaaien in hun jonge geesten. Tegelijkertijd moeten zij er zorg voor gaan dragen dat zij correct en volmaakt leren spreken.
- 2.7 Op dat punt verdient mijns inziens de praktijk om kinderen twee talen die onderling verschillen in uitspraak en woordenschat te laten aanleren zonder meer goedkeuring. Hiermee wordt namelijk bereikt dat de tong van het nog jonge kind went aan verschillen in uitspraak, waardoor die later beter in staat zal zijn de tongval van een willekeurige vreemde taal over te nemen.
- 2.8 Voorts moeten de kinderen gewoon worden om op alle mogelijke vragen aan een willekeurig iemand vrijmoedig en zonder aarzelen, maar ook bescheiden en ingetogen te antwoorden. Zij moeten echter leren om als hun niets gevraagd wordt een gepaste stilte in acht te nemen tegenover hun ouders en de andere volwassenen. Het is namelijk een misvatting te menen dat men kinderen in de gelegenheid moet stellen om over om het even wat tegen een willekeurige persoon vrijuit te babbelen: het gebeurt immers zeer vaak dat kinderen die men niet van jongs af aan respect en ingetogenheid heeft ingegoten later wanneer zij ouder zijn een karakterfout als gebrek aan respect of lompe aanmatiging oplopen.
- 2.9 Men moet een kind echter in ieder geval om laten gaan met leeftijdsgenoten opdat het zich door middel van spelen en praten (waarbij de invulling daarvan niet uitmaakt, als er maar geen laagheid en ondeugendheid en geweld in welke vorm dan ook aan te pas komt) zonder enige vrees op een ongedwongen en vrolijke manier oefent.

- 2.10 Intussen echter zal men geleidelijk aan de basis moeten leggen voor de toekomstige vorming. Die kan gepresenteerd worden via spel en ontspanning met beloningen die voor kinderen geëigend zijn en lokmiddelen.
- 2.11 Welnu, in de eerste plaats moet men kinderen van jongs af aan aansporen tot vroomheid en respect voor God. Vervolgens moet men hun door een vraag- en -antwoordspel over God en diens barmhartigheid en rechtvaardigheid en over de redding die wij door Christus verkregen hebben stukje bij beetje de leerstellingen van de ware godsdienst naar binnen gieten.
- 2.12 Verder moeten hun ouders er veel zorg aan besteden dat de kinderen hun blijven gehoorzamen en dat zij zich niet zó opstellen ten opzichte van hun ouders, dat zij geen verschil kunnen maken tussen hun ouders en hun andere familieleden en vrienden. {houterig}
- 2.13 Ook moeten zij leren om aardig en welwillend te zijn ten opzichte van hun leeftijdsgenoten en die soms ook kleine geschenken te geven: zo zullen zij geprikkeld worden tot behoorlijk gedrag en vervolgens(?) ook tot zelfbeheersing, geestelijke stabiliteit, rechtvaardigheid, billijkheid en alle overige deugden, nu eens door lof, dan door kritiek, dan weer door andere beloningen die voor kinderen geëigend zijn – een soort lichte prikkels als het ware.
- 2.14 Met alle mogelijke moeite moet men echter proberen te bereiken dat kinderen leren ondeugden te verafschuwen, zich niet in te laten met leugens, terug te schrikken voor het inpikken van andermans eigendommen, weerspannigheid als iets heel slechts te beschouwen. Zorg er daarom voor dat zij kameraden en leeftijdsgenoten die slecht zijn opgevoed mijden als de pest. En intussen moeten zij ook langzamerhand spelenderwijs leren lezen en schrijven en hun tong te oefenen in het juist en zorgvuldig spreken en langer achter elkaar converseren, tot zij oud genoeg zijn geworden om naar school te kunnen.

3. *De schoolopleiding: preliminaire opmerkingen*

- 3.1 Voordat wij echter zullen aanbelanden bij de theorie van de schooloefeningen dient eerst bekeken te worden of het beter is om op scholen een groot aantal kinderen en jeugdigen tegelijkertijd op te leiden en ze in één gemeenschappelijk systeem te onderrichten, of aan alle leerlingen afzonderlijk een eigen opvoeder en leraar te geven. Beide meningen vinden aanhang onder grote mannen en worden gesteund door een groot aantal argumenten. Ik persoonlijk deel de opvatting van Quintilianus. Die vindt klassikaal onderwijs nuttiger, omdat zo,

doordat zij elkaar tot voorbeeld dienen, de talenten van kinderen gestimuleerd worden en ook omdat de stem van één enkele leraar kan volstaan voor een groot aantal leerlingen tegelijkertijd en op dezelfde plaats.

- 3.2 Niettemin kan ik onderwijs aan téveel leerlingen tegelijk niet goedkeuren, vooral waar het de opleiding van jongeren van adel betreft, over wier opvoeding ik hier vooral wil spreken. Enerzijds omdat in een grote groep de leraar niet voldoende aandacht aan de afzonderlijke leerlingen kan schenken om ze doeltreffend te kunnen onderrichten en in de gaten te kunnen houden, maar toch vooral omdat het van nature zo is dat van een groot aantal leerlingen het merendeel slecht pleegt te zijn: deze leerlingen steken de anderen aan, een proces dat één enkele leraar moeilijk kan tegenhouden{?}.
- 3.3 Daarom zijn wij vast van mening dat het het beste zal zijn dat een aantal prinsen en edelen geld bij elkaar legt en een gemeenschappelijke school sticht waaraan zij ten behoeve van hun kinderen een gemeenschappelijke rector, gemeenschappelijke censoren, leraren en opvoeders {?} aanstellen.
- 3.4 Allereerst moet ervoor gezorgd worden dat één bepaalde man deze hele school bestuurt en er de hoogste leiding over heeft. Want zoals de Dichter zegt: ‘het is niet goed dat velen tegelijk de leiding hebben: één moet er de baas zijn, één de koning.’ Wat die man betreft nu, dat moet bij voorkeur iemand van respectabele leeftijd zijn, verstandig en behalve theoretisch geschoold ook door de praktijk gelouterd en zo mogelijk van adellijke afkomst. Een eerste en noodzakelijke voorwaarde is echter dat hij oprecht vroom is en er de juiste ideeën op na houdt over de ware godsdienst. Bovendien dient hij onberispelijk van levenswandel en zeden te zijn.
- 3.5 Aan deze man nu zijn alle anderen verantwoording schuldig: zowel de afdelingshoofden als de onderwijzers {titels?}, die in een verhouding van tenminste twee per twintig, afhankelijk van de grootte van de klassen en de aanleg van de leerlingen over de kinderen verdeeld moeten worden. Eén leraar kan echter ook aan het hoofd staan van twee klassen. Als er een binnen een groep kinderen weinig verschil in leeftijd bestaat en ze ongeveer even ver gevorderd zijn dan kan het geen kwaad om één leraar aan te stellen over één klas.²
- 3.6 De klassen nu kan men zo indelen, dat de laagste bestaat uit zij die al{?} de eerste onderdelen van de grammatica beginnen te aan te leren. De volgende klas wordt toegewezen aan de kinderen die zich oefenen in zinsleer en versleer. De derde is bestemd voor het onderwijs in de retorica en dialectiek. De vierde is voor hen die het heilige der heili-

gen, de filosofie, binnentreden{beeldfout}. Deze indeling is echter afhankelijc van de tijdsomstandigheden{?} en ook van de leeftijd van de leerlingen en de aard der studiën en dient overgelaten te worden aan het eigen oordeel van de onderwijsgevevenden.

4. *De schoolopleiding: eerste klas*

- 4.1 Kinderen die onderwijs krijgen in de grammatica moeten geleidelijk aan met de zegswijzen van de Latijnse taal vertrouwd gemaakt worden en zij moeten leren die te vormen naar de regels van de grammatica. Hierbij kan vergelijking met de volkstaal erg nuttig zijn. Als men de nog jonge kindergeesten er geleidelijk aan toe brengt daar op te letten, dan zullen zij ook op die manier door middel van een soort systematische imitatie stukje bij beetje Latijn leren schrijven.
- 4.2 Ten behoeve van het grammatica-onderwijs dient de leraar ofwel zelf een bundeltje met uitgelezen Latijnse frasen samen te stellen, of hij moet hun een boekje met bloemrijke en uitmuntende gezegdes aanbieden en hij dient de kinderen te leren om naar die voorbeelden soortgelijke nieuwe gezegdes te verzinnen, zowel mondeling als schriftelijk.
- 4.3 Vervolgens dient hij hen kennis te laten maken met dialogen en gesprekken tussen vrienden en verwanten en daarna met de fabels van Aesopus of andere beroemde vertellingen. Wanneer hij dat voor opportuun houdt, kan hij hun de disticha van Cato of de mimen van Publilius³ en de spreuken van de Griekse wijzen voorschotelen.

5. *De schoolopleiding: tweede klas*

- 5.1 Aan kinderen die in de tweede klas de regels van de syntaxis aangeboden krijgen dient men de komedies van Terentius of een selectie uit de Brieven van Cicero of diens werk Over de plichten te behandelen en tegelijk dient men hun te leren hun taal en stijl aan die voorbeelden aan te passen. Dit gebeurt als volgt: alle delen van iedere periode worden afzonderlijk verklaard en frasen uitgekozen met het oog op elk van die delen worden ter imitatie aangeboden. Daarna kan men hen een thema laten schrijven waarbij zij diezelfde frasen en zegswijzen moeten gebruiken.
- 5.2 Dan, wanneer de kinderen wat zij geleerd hebben vertaald hebben in de volkstaal (in één volkstaal als zij er maar één kennen, in meerdere als zij er meerdere beheersen), dienen zij bovendien nog dezelfde tekst die zij vertaald hebben, nadat hij door de leraar verbeterd is, zonder boek weer terug te vertalen in het Latijn. Zo gaan zij zien hoe ver zij ver-

wijderd blijven van de elegantie en zuiverheid van de schrijver die zij imiteren. Het aantal oefeningen van dien aard dat men de leerlingen kan voorzetten is onbegrensd, maar omdat het te veel tijd zou kosten en bovendien niet erg zinvol zou zijn om ze allemaal op te sommen moet ik ze overlaten aan het inzicht en oordeel van de leraren.

- 5.3 Het volgende mag echter in geen geval veronachtzaamd worden: de kinderen moeten hun volkstaal net zo correct en foutloos leren gebruiken als het Latijn. Naar mijn bescheiden mening maken namelijk die mensen, die kinderen zozeer aan het Latijn onderwerpen, dat zij hun haast verbieden zich van hun moedertaal, die zij in zakelijke aangelegenheden toch het meest en in de eerste plaats zullen gebruiken, te bedienen, een ernstige vergissing. Zij bereiken er mee dat kinderen terwijl zij hun best doen om een vreemde taal vloeiend leren te spreken in hun eigen taal als zuigelingen blijven en zich min of meer belachelijk maken.
- 5.4 Nee, liever dient het voorbeeld van Tullius Cicero nagevolgd te worden. Die sprong zó met de Griekse letteren om, dat hij de fijnzinnige geleerdheid en scherpzinnigheid van de Grieken vooral gebruikte om de taal van zijn eigen stad te verfraaien en te polijsten en dat hij de Romeinse taal verrijkte met de overvloed en rijkdom van het Grieks. Onze kinderen – en vooral die van adel – dienen de Latijnse taal precies zó te aan te leren, dat zij leren hun eigen landstaal met de haar stijlbloemen en beelddspraken en haar rijkdom en waardigheid te perfectioneren en te verfraaien. Dan overkomt hun niet wat men tegenwoordig ziet bij een groot aantal geleerden. Die zijn in de schaduw van hun bibliotheken buitengewoon geleerd en bedreven, maar in het strijdperk – in de Staten, in zakelijke aangelegenheden – manifesteren zij zich als zuigelingen, als mensen zonder enige scholing.
- 5.5 Ik daarentegen wil mijn kinderen niet hun eigen salon en woonkamer, maar hun vaderland, hun medeburgers, hun landgenoten tot sieraad en nut zien zijn. Daarom moet hun opleiding mijns inziens afgestemd zijn op de zakelijke praktijk, het algemeen belang en het publieke bestuur van steden en volkeren. Het Latijn dient kortom in dienst te staan van de volkstaal en niet de volkstaal in dienst van het buitenlandse idioom van de Romeinen.
- 5.6 Wat de Griekse taal betreft: net als Quintilianus, de beste leermeester op het gebied van de opvoeding van de jeugd, ben ik van mening dat men die op zeer jeugdige leeftijd moet aanleren. Niet alleen omdat het Grieks zo mogelijk nog nuttiger is dan het Latijn om de volkstaal te leren beheersen en een uitstekende spreekvaardigheid te verwerven, maar ook omdat in alle takken van de filosofie en wetenschap de beste

en nuttigste dingen door de Grieken uitvoerig, waardig, scherp en fraai zijn verwoord, door de Romeinen echter meestal dor en mager-tjes, soms zelfs barbaars en stekelig en maar heel zelden accuraat en volledig. Daarom moeten in de tweede klas de grondbeginselen van het Grieks behandeld worden; tegelijkertijd moet de syntaxis van beide talen gecombineerd onderwezen worden.

6. *De schoolopleiding: derde klas*

- 6.1 Ik zou graag zien dat de leerlingen in de derde klas, waarin de regels van de dialectiek en retorica worden onderwezen, stukje bij beetje geconfronteerd worden met de realiteit en de praktijk. En zoals we in de lagere klassen begonnen zijn de taalvaardigheid te ontwikkelen, zo moeten wij ons hier de vorming van de scherpzinnigheid, het vermogen tot oordelen en de geestelijke activiteit(?) ten doel stellen.
- 6.2 Hier dienen dan ook de wis- en meetkunde bestudeerd te worden. Ook kan het zinvol zijn om de kinderen, zo zij hiervoor aanleg blijken te hebben⁴, de grondbeginselen van de astrologie (met name de boltheorie) en enkele elementen van de cosmographie te openbaren. Verder zou ik zou graag zien dat zij zich langzaamaan gaan oefenen in de ethische en politieke geschriften van de meest excellente schrijvers, zoals daar zijn Cicero's boek *Over de Plichten*, de werken van Xenophon en Plato *Over de Staat*, alsmede die werken over vermogensbeheer die schrijvers van de eerste rang, zowel Grieken als Romeinen, ons hebben bezorgd.
- 6.3 Wil iemand deze studiën echter verdelen over meerdere klassen, dan heb ik daartegen geen enkel bezwaar. Ik wil mij namelijk niet bemoeien met iets wat mijns inziens naar het oordeel van de leraar bijgesteld dient te worden naar de leeftijd en aanleg van de leerlingen en de omstandigheden van tijd en plaats. Ik beoog immers niet meer dan voorzichtig aan te geven waarin de jongeman van adel en hij die voorbestemd is om zich met staatszaken bezig te houden naar mijn mening van jongs af aan onderwezen dient te worden.
- 6.4 De derde klas is bij uitstek de plaats om kennis te maken met de beste geschiedwerken. Ik zou graag zien dat aan deze werken grote zorg wordt besteed, zodat de leerlingen er van jongs af aan op een juiste en perfecte manier mee vertrouwd worden gemaakt. Van de Latijnse geschiedschrijvers dient mijns inziens behalve Caesar en Livius niemand aan jonge kinderen te worden aangeboden, tenzij nadat zij zich een zekere en vaste schrijfstijl hebben verworven: dan namelijk heb ik er geen problemen mee dat ook Sallustius, Suetonius, Tacitus,

Valerius Maximus en Plinius en andere schrijvers uit die tijd <aan het curriculum> worden toegevoegd.

- 6.5 Want zoals kinderen wanneer zij de letters goed leren tekenen zich in het begin aan een voorbeeld moeten conformeren en zij hun ogen, hun hand en hun hele intellectuele capaciteit en vermogen tot nabootsen niet mogen afwenden van dat voorbeeld – later echter, wanneer zij de letters zelf al kunnen vormen en zij de schrijfkunst zeker en vast beheersen, dan kunnen zij zich om het even welke manier om letters te schrijven aanleren – zo moeten zij zich, lijkt mij, wanneer zij de Latijnse taal aanleren aanvankelijk conformeren aan één volmaakt voorbeeld, Cicero bijvoorbeeld. Hebben zij echter uit dat ene voorbeeld een zekere, stabiele en gelijkmatige eigen stijl geput, dan kunnen zij zich tenslotte ook met veel profijt gaan bezighouden met andere schrijvers, van welk genre dan ook.
- 6.6 Want zo prijzenswaardig als het verafgoden en zweren bij alle uitdrukkingen van Cicero is voor kinderen, zo volslagen ongepast en ridicul is dat voor volwassenen, mensen die hun stijl en wijze van spreken moeten aanpassen aan de praktijk en het nut van het algemeen. Maar terug naar de geschiedschrijving nu.
- 6.7 Van de Griekse geschiedschrijvers dient men de leerlingen vooral Thucydides, Xenophon en Plutarchus aan te bieden, dunkt mij. Niet zozeer om hun stijl, al steken zij daarin moeiteloos boven de anderen uit, als wel om de inhoud. Want ook al moet Plutarchus het misschien wat fijnheid van stijl betreft tegem velen afleggen, waar het de ernst van zijn onderwerp en de bekwaamheid van zijn oordeel betreft hoeft hij zeker niemand de overwinning te laten. {logica?}
- 6.8 Aan hen dienen mijns inziens nog toegevoegd te worden de geschiedschrijvers in de moedertaal, die de gebeurtenissen van onze tijd en vooral die gebeurtenissen die plaats hebben gegrepen in het eigen vaderland serieus en zorgvuldig hebben beschreven – zowel de mensen die ze zelf stilistisch bekwaam en elegant hebben geboekstaafd als zij die de door nauwgezette mannen over deze gebeurtenissen geschreven geschiedwerken in de volkstaal hebben vertaald,⁵ zoals in Duitsland Aventinus, Sleidanus, Gaspar Hedion en zeer vele anderen, in Frankrijk Frossardus, Philippus Comineus en velen van meer recente datum en elders weer andere schrijvers. Ik zou graag zien dat mijn kinderen zich niet alleen oefenen door deze auteurs te lezen, maar ook door ze

in het Latijn te vertalen. Het geeft namelijk geen pas dat iemand die thuis in de geschiedenis van andere landen, onder zijn eigen volk en in zijn eigen staat een vreemdeling is.⁶

6.9 Welnu, het is mijn wens dat in geschiedwerken niet zozeer de woorden – al dienen ook die niet helemaal verwaarloosd te worden – als wel de feiten zelf bestudeerd worden. Zorg er daarom voor dat de kinderen middels voorbeelden uit dergelijke geschiedwerken de godsoordelen betreffende het staatsbestuur gaan leren zien en herkennen {pleo} en dat zij zich tegelijkertijd een oordeel vormen over hoe mensen zorgvuldig, rechtvaardig, beheerst en krachtig gehandeld hebben, wat daarentegen afkeuring verdient, hoe tirannen en goddeloze mensen aan hun eind komen, hoe deugd beloond wordt, hoe staten en leiders te gronde plegen te gaan aan lichtzinnigheid, overmoed, willekeur en tiranniek bestuur.

6.10 Men moet de kinderen er rekenschap van laten afleggen welke daden goed en slecht zijn en men moet hen vragen wat de ondeugden van de ene, de deugden van de andere persoon zijn, hoe men het een beter, het ander voorzichtiger en zorgvuldiger had kunnen doen. Deze vragen stelle men hun aan tafel, tijdens gesprekken, ja zelfs tijdens het spelen: zo leren zij hoe ze in de praktijk moeten handelen en oordelen.

7. *De schoolopleiding: vierde en hoogste klas*

7.1 In de vierde klas dient men de leerlingen Plato en Aristoteles voor te leggen en ofwel de natuurkunde, wanneer men dit oortuun acht, ofwel de grondbeginselen van de rechtswetenschap, te weten de *Instituten* van het recht.⁷

8. *Kernpunten van de opvoeding*

8.1 Maar laat ik nu de hele opvoeding van de jeugd samenvatten in een paar kernpunten, punten waarop leraren en opvoeders zich voortdurend als op een vast doel moeten richten.

8.2 Er zijn naar mijn oordeel drie punten waarop alle arbeid en ijver van de leraar zich moet concentreren, namelijk de geest, de intelligentie en het lichaam.

8.3 Aan de ontwikkeling van de geest wijs ik toe de studie van de vroomheid en deugd alsmede de leer van de juiste vorming van de wil en het beteugelen van de lusten, kortom alles wat er toe moet leiden dat de leerling een leven gaat leiden dat juist is en lovenswaardig vanwege zijn deugdzzaamheid en eerlijkheid.

- 8.4 Aan de intelligentie wijs ik toe ik alles wat verband houdt met het aanleren van vakken en wetenschappen, het scherpen van het vermogen tot oordelen, het sterken van het geheugen en het correct, geschikt en passend verwoorden van wat de geest geleerd heeft.
- 8.5 Voor het lichaam laat ik over datgene wat betrekking heeft op de zorg voor de gezondheid, de lichaams oefening, de conditie, het optreden, de welluidendheid van de stem, de gepaste zorg voor uiterlijk en kleding alsmede dat wat te maken heeft met de beeldhouwkunst, de bouwkunst, het bespelen van snaar- en blaasinstrumenten, de schilderkunst en andere vaardigheden van dien aard die meer berusten op de kracht en vaardigheid van het lichaam dan op intellectuele vermogens.⁸
- 8.6 Wanneer ik nu over al deze dingen afzonderlijk gesproken hebben kan er mijns inziens hoegenaamd niets meer zijn wat men inzake dit onderwerp nog mist. Laat ik daarom nu spreken over de geest.⁹

9. *Oefening van de geest*

- 9.1 Bij de vorming van de geest is vroomheid een eerste zorg. In het kader hiervan dient een waarachtig respect voor God, ware kennis van hem in Jezus Christus en verder liefde voor deugdzaamheid en rechtvaardigheid, een afkeur daarentegen van ondeugd en onrechtvaardigheid de nog buigzame geest van jongs af aan te worden ingegoten. De middelen hiertoe zijn kerkgang, het bestuderen van de catechismus, aandachtige lezing van de Heilige Schrift, regelmatig bidden en het karakter, de geest en de gedragingen van de kinderen nauwgezet in het oog houden.
- 9.2 Ik zou graag zien dat zij niet alleen op de Dag des Heren, maar op iedere dag de preek horen, zo dat mogelijk is. Zo niet, dan tenminste op die dagen waarop er onder normale omstandigheden in goed georganiseerde gemeenten gepredikt pleegt te worden. In ieder geval dient men ervoor te zorgen dat de predikers rechtschapen, ontwikkelde en vrome mensen zijn, recht in de leer, en tenslotte dat zij bezielde zijn van een hartstochtelijke vroomheid.
- 9.3 Voordat kinderen een preek zullen bijwonen moet men hen er steeds toe aanzetten God waarachtig te eren en ijverig en serieus op te letten. Wanneer zij terugkeren moet men hun steeds elk afzonderlijk vragen wat zij van de preek hebben geleerd. Wring dat echter niet met dreigementen of een bot bevel uit hen, maar spoor hen vriendelijk aan. Treed zo nodig strenger op en wijs hen terecht, maar prijs in de eerste plaats wie het goede voorbeeld en berisp wie het slechte voorbeeld geeft.

- 9.4 De Regent moet de kinderen hierbij te hulp komen door de inhoud van de preek zo uit te leggen dat hun kindergeest hem kan vatten en door hun steeds weer vragen te stellen om te controleren of ze het begrijpen. Zo zorgt hij ervoor dat zij tenminste iets, hoe weinig dan ook, van een preek onthouden.
- 9.5 Geeft een kind tijdens kerkdiensten aanstoot door brutaal en onbeheerst gedrag, dan dient men het met een strenge terechtwijzing¹⁰ of zelfs met de roede of de stok te corrigeren. Zo leren kinderen van jongs af aan God en diens Woord met eerbied te bejegenen. In geen geval mag men accepteren dat zij de draak steken met godsdienstige zaken door spottende opmerkingen te maken, gekke bekken te trekken of door welke platvloerse grappenmakerij dan ook.
- 9.6 De Catechismus zou ik zo mogelijk graag in een vorm gepresenteerd willen zien die rekening houdt met het feit dat het om kinderen gaat: korte, degelijke en inhoudsvolle vragen. Die vragen moeten steeds weer herhaald worden. Of zij elegant en stilistisch verantwoord zijn is niet belangrijk, als ze maar voor kinderen te begrijpen zijn. Deze vragen kunnen de kinderen nu eens in onderlinge wedijver leren, een andere keer kan de leraar hun vragen stellen, weer een andere keer kunnen zij de leraar zelf vragen stellen.
- 9.7 In de opvoeding in het algemene en de opvoeding op religieus gebied in het bijzonder is het van het grootste belang te voorkomen dat kinderen op jonge leeftijd dingen leren die ze later weer moeten afleren. Dat is een fout die velen maken: terwijl zij meer dan opportuun is hun best doen zich te gedragen naar de gewoontes en gebruiken, staan zij dikwijls toe dat er verkeerde gewoontes binnensluipen die later slechts met zeer veel moeite weer afgeleerd kunnen worden.
- 9.8 Dat is een verschijnsel dat men veelvuldig aantreft op vele terreinen, maar toch vooral op dat van de godsdienst. Een groot aantal mensen verwerven zich namelijk door hun religiositeit als het ware een reputatie van wijsheid, doordat zij, terwijl zij zich gedragen naar de menselijke conventies, met betrekking tot de verering van God en de religie heel wat fouten willen verdragen, ook al weten zij heel goed dat die strijdig zijn met het Woord Gods. En intussen leren zij hun kinderen natuurlijk van jongs af aan gestadig en ijverig die slechte gewoonte aan.
- 9.9 Zo gebeurt het dat – deels veroorzaakt door de menselijk natuur, deels door het oordeel van God, die terecht de hem toekomende verering eist – niet zelden de kinderen van voortreffelijke voorlieden van de ware en juiste Godsdienst afglijden naar goddeloze praktijken en verkeerd bijgeloof.

- 9.10 Om geen andere reden is het immers, dunkt mij, dat bij het Joodse volk de kinderen van hoogheilige koningen zo gemakkelijk terugvielen in door God bij wet verboden bijgeloof, dan omdat zij telkens weer zagen dat hun ouders, ook al hadden zij zich misschien afgewend van het vereren van beelden, de beelden zelf, de altaren en de overige attributen van hun beeldencultus hadden bewaard. Het mag zijn dat zij daarmee uit een soort geesteszwakte een concessie deden aan het volk, de elite of de publieke veiligheid, maar het feit blijft dat hun gedrag hun nakomelingen tot voorbeeld strekte en zo uiteindelijk de ondergang van het gehele volk veroorzaakte.
- 9.11 Daarom moeten wij er met de grootste ijver voor waken door toe te geven aan de verkeerde opvattingen van de massa inzake de rechtmatige waarheid toe te staan dat onze kinderen iets fouts aanleren. Nee, zij dienen van jongs af aan in ieder opzicht het beste aangeleerd te krijgen. Het is immers gemakkelijk om van zeer goed gedrag te vervallen in slechter, maar verkeerd gedrag corrigeren is lastig.
- 9.12 Verder moeten kinderen zich ijverig oefenen in de lectuur van de Heilige Schrift, en wel in het bijzonder van het Nieuwe Testament, de psalmen van David en de spreuken van Salomo. Hiertoe is het in de eerste plaats nuttig om de leerlingen bij beide maaltijden uit één van die werken een hoofdstuk met heldere en luide stem voor te laten lezen en vervolgens volgens een afgesproken volgorde, of, als de Regent dat prefereert, in een willekeurige volgorde, alle leerlingen om de beurt te vragen wat zij van het hoofdstuk in kwestie geleerd en onthouden hebben.
- 9.13 Daarbij is het niet voldoende dat de kinderen de tekst letterlijk kunnen opdreunen: zij moeten ook enig idee hebben van wat er over vertroosting, bestraffing van zonden of beloning van deugd en godsvrucht in die tekst staat. Hiertoe dient de Regent hun in hun kinderlijke pogingen trouw bij te staan. Ook als zij er goed naast zitten moet hij hun antwoord altijd voor zover dat mogelijk is prijzen en ten goede interpreteren.
- 9.14 Tenslotte dienen de kinderen zich van jongs af aan voortdurend serieus te oefenen in het bidden. Nooit mogen zij 's ochtends opstaan of 's avonds naar bed gaan voordat zij tot God gebeden hebben met het gebed dat hun Regent(?) hun daartoe heeft geleerd. Op school dient steeds bij begin en einde van iedere les de Naam des Heren te worden aangeroepen in een kort gebed – door de leraren(?) zelf of door de kinderen op de manier die zij van hun leraren(?) geleerd hebben.
- 9.15 Ondeugden, vooral die, die slinksheid of gemeenheid en schandelijk gedrag impliceren – zoals bijvoorbeeld diefstal, leugen, bedrog,

trouweloosheid, en godslastering – dient men streng te straffen – door hevig tegen de kinderen uit te varen, hen weg te sturen, schande van hen te spreken en, als dat niet helpt, de roede en de stok te hanteren. Deugden – in het bijzonder vroomheid, naastenliefde, een goede inborst, rechtvaardigheid en edelmoedigheid (mits deze niet gepaard gaat met hooghartigheid en eerezucht) – dient men te honoreren met lof, bijval, genegenheid en beloningen.

- 9.16 Hooghartigheid en overmoed zijn ondeugden die ik bovenal afgeleerd en bestraft zou willen zien. Bescheidenheid en nederigheid, moeder en koningin van alle deugden, dient de kinderen nadrukkelijk te worden aangeleerd.
- 9.17 Ook zelfbeheersing dienen zij gewoon te worden en van jongs af aan aan te leren. Zo leren zij hun gevoelens en verlangens te beheersen en matig te zijn met eten en drinken, slapen en wat dies meer zij. Hiertoe is het nuttig die kinderen die zich minder goed kunnen beheersen af en toe juist de dingen die zij het meest begeren te onthouden, ze af en toe aan honger, dorst of slapeloosheid te onderwerpen – en dan vooral als ze al wat ouder zijn. De beste methode is echter het gedrag van kinderen die hun begeerten belangrijker vinden dan gepast te brandmerken als schandalig en infaam.
- 9.18 Kinderen dienen te leren om aan tafel tevreden te zijn met wat hun wordt voorgezet. Ik ben er zeer op tegen dat men kinderen went aan snoep en lekkernijen tussendoor. Dit maakt zulke jonge kinderen namelijk bevattelijk(er?) voor vraatzucht en andere verkeerde neigingen. Veeleer moeten kinderen die behagen scheppen in dit soort gulzigheid berispt worden.
- 9.19 Tijdens het spelen zou ik graag de gemoedsaandoeningen en neigingen van de kinderen gecorrigeerd willen zien – zo niet in één klap gebroken, dan toch in ieder geval stukje bij beetje onderdrukt, afgestompt en afgezwakt, zodat zij luisteren wanneer zij van iemand een bevel krijgen, zij hun eigen wil gaan intomen en hun verlangens beheersen. De kinderen dienen kortom te leren zich in alle andere situaties(?) in te houden met wat zij het meest begeren, het tegendeel echter manmoedig te dragen en soms zelfs vrijwillig op te zoeken. Zo krijgen zij stukje bij beetje een standvastig en sterk karakter.
- 9.20 Luiheid en ledigheid moeten zorgvuldig uitgebannen worden. Zorg ervoor dat kinderen nooit niets doen. Niets misstaat kinderen van goede afkomst namelijk meer dan ledigheid en luiheid. Zij moeten op jonge leeftijd leren dat de morgenstond de Muzen welgezind is; zij

moeten slapen met mate en slechts zoveel dat het de natuurlijke noodzaak om weer op krachten te komen dient en niet de ledigheid en luiheid.

- 9.21 Verder dient men bij alle kinderen afzonderlijk in de gaten te houden hoe het staat met de overige ondeugden die van nature zeer vaak bij jonge mensen wortel schieten. Zijn zij bijvoorbeeld geneigd tot hebzucht? Of juist tot spilzucht? Zijn zij driftig of reageren zij juist traag en stompzinnig? Neigt hun karakter niet naar drankzucht, vraatzucht, liederlijkheid, weeldezucht of iets van dien aard? Een vooruitziende Regent{?} past zijn regiem aan aan de aangeboren neigingen van elk afzonderlijk kind.

10. *Ontwikkeling van het intellect: inleiding*

- 10.1 De ontwikkeling van het intellect betreft intelligentie en snelheid van begrip, oftewel het vermogen zich iets eigen te maken (een algemeen begrip dat de Grieken *anchinoia* noemen), het vermogen tot oordelen en redeneren (aangeduid met de naam *dianoëtikè*), het herinneringsvermogen en tenslotte het vermogen passend, serieus en stilistisch fraai te verwoorden wat er in de geest omgaat – hetgeen eigenlijk ook een beetje thuishoort in mijn beschouwing over het lichaam.¹¹

11. *Ontwikkeling van het intellect: intelligentie*

- 11.1 De intelligentie is haast uitsluitend een gave van de natuur, maar door veel oefening wordt zij bruikbaar en vaardiger. Middelen hiertoe zijn het onderzoeken van verborgen en duistere zaken en het uitleggen van ingewikkelde kwesties.
- 11.2 Daarom is het nuttig om kinderen ten bate van hun geestelijke ontwikkeling ook apologen¹² voor te schotelen (vooral die uitspraken die grote mannen plegen te doen belangrijke situaties). Ook kan men hun raadsels en raadselachtige uitspraken voorleggen en een beloning in het vooruitzicht stellen voor de oplossing. Verder kan men hun raad inwinnen wanneer men bij lezing van schrijvers stuit op lastige situaties en dubieuze en heikele kwesties.
- 11.3 Daarom dient men telkens wanneer er bij het lezen uit of het reciteren van een geschiedwerk een ingewikkelde situatie de revue passeert waarin twijfel heerst de kinderen te vragen wat zij in die heikele situatie gedaan zouden hebben of met welke oplossing zij zich uit die situatie zouden hebben gered. Dat vinden de kinderen én vreselijk leuk én

het is een bijzonder goede oefening voor hun intellectuele vaardigheid.

- 11.4 Verder dienen zij zich ook te oefenen in het lezen en reciteren van de scherpzinnige en gewichtige spreuken, gezegden, leuzen en deviezen van schrijvers uit de oudheid (en ook die van schrijvers van meer recente datum, voor zover die er geschreven hebben) – woorden opgetekend uit de mond van zeer beroemde en bekwame lieden in zowel oorlogs- als vreedstijd. Men moet de leerlingen tevens naar gelijkenissen laten zoeken en ook moeten de thema's die men hen laat schrijven betrekking hebben op dergelijke beroemde uitspraken en daden.
- 11.5 Erg zinvol is het ook wanneer de leraar nadat de leerlingen de grondbeginselen van de geometria en de arithmetica geleerd hebben hen daarover ondervraagt, met geestelijk ontspanning als voornaamste doel. Goede antwoorden dienen gehonoreerd te worden met lof en bijval, slechte en onbekwame daarentegen met een lichte reprimande. Ook is het zeer nuttig om de leerlingen zo vaak mogelijk onderling te laten oefenen met dit soort discussies.
- 11.6 Hier, lijkt mij, kan eventueel de beroemde Perzische praktijk die door Xenophon geprezen wordt met veel succes worden toegepast. Deze houdt in dat de kinderen net als de volwassenen een eigen raad hebben, waarin gesproken wordt over zaken die kinderen aangaan, maar die evengoed van dien aard zijn dat zij de kinderen voorbereiden op de praktijk, hun plichtsbetrachting(?) stimuleren en hun intellect ontwikkelen.
- 11.7 Op dezelfde manier kunnen de kinderen ook hun eigen tribunalen, processen en rechtzaken hebben. Zij moeten dan uit hun midden een rechter en advocaten kiezen, voor wie die kinderen worden aangeklaagd, die iets verkeerd of gemeens en minder fraais, dan wel iets misdadigs gedaan hebben {sequentie?}. Bijvoorbeeld wanneer een kind een ander iets ten onrechte, met geweld of een gemene list heeft afgenomen; wanneer een kind zijn kameraad met schelden en schimpen beledigd heeft, wanneer een kind zich ondankbaar heeft betoond tegenover iemand die hem een dienst heeft bewezen of geen respect heeft getoond voor een ouder of leraar; wanneer er een iets onbeheersts en losbandigs dan wel iets onzedelijks heeft gezegd of gedaan.
- 11.8 Deze processen dienen geleid te worden door een kind dat ouder is dan de rest, en wel dat kind dat de meeste lof oogst om zijn rechtschapenheid en intellect. Zorg er echter voor dat er meestal een Regent(?) aanwezig is om juiste oordelen te ratificeren met zijn instemming en lof, minder juiste uitspraken daarentegen mild te straffen met inachtneming van de ernst van de gemaakte fout.

12. *Ontwikkeling van het intellect: onderscheidingsvermogen*

- 12.1 Het volgende punt is het onderscheidingsvermogen.¹³ De ontwikkeling hiervan is uiterst belangrijk, want het onderscheidingsvermogen heeft tot taak de waarheid te onderscheiden en de waarheid van de onwaarheid te scheiden, het ziet de oorzaken van dingen en verbindt die onderling, het leidt uit de huidige stand van zaken af wat voorafgegaan is, het ziet van het heden vooruit naar de toekomst en weet die haast zonder twijfel te voorspellen, het brengt dingen bij elkaar op grond van overeenkomst, scheidt dingen op basis van ongelijkheid, het ontleedt wat samengesteld is, wat gescheiden is verbindt het in juiste en afgemeten porties, wat duister is onderzoekt het door te redeneren. Kortom, bijna alles wat in de macht ligt van de menselijke voorzienigheid berust op die ene geestelijke vaardigheid die wij kennen onder de naam onderscheidings- of redeneervermogen.
- 12.2 Daarom neemt het dan ook in de menselijke maatschappij de hoogste plaats in en vult het in iedere overlegsituatie en bij ieder beraad in zijn eentje de eerste en de laatste pagina, zoals de uitdrukking luidt. Want of je nu zelf over iets nadenkt, met een ander over iets discussieert, in de Staten of een andere vergadering een voorstel doet, of je nu een uitspraak doet op het militaire of juridische, op het publieke of private vlak: een goed en zuiver oordeel heb je altijd nodig. Als je dat maar gebruikt zul je in alles wat je aanpakt bekwaam en vaardig {ontbreekt werkwoord} – tenzij je natuurlijk een onopgevoede klungel bent (om niet te zeggen dom).
- 12.3 Om die reden dient aan het ontwikkelen en scherpen van het onderscheidingsvermogen stellig de grootste zorg en aandacht besteed te worden. Ik zou dan ook erg graag zien dat bij alle studiën van de kinderen, bij al hun bezigheden en oefeningen, ernstig of speels, hiermee rekening gehouden wordt, zodat een gestage groei en ontwikkeling gewaarborgd is. Want ook zonder kennis van zaken is het onderscheidingsvermogen vaak al heel wat waard; kennis zonder onderscheidingsvermogen daarentegen kan niet alleen zijn eigen terrein niet verdedigen, maar vertoont bovendien naarmate haar grootte toeneemt steeds meer affiniteit met pedanterie, onterendheid en *apeirokalia* {vulgaridad Catr.}.
- 12.4 Op het gebied van de studie dient men het onderscheidingsvermogen het best door van jongs af aan zo veel mogelijk te vermijden dat kinderen iets leren wat zij gezien hun nog geringe intellect tóch zeker niet zullen begrijpen; overstelp ze niet met teveel dingen tegelijk, maar giet ze de leerstof geleidelijk en als het ware slokje voor slokje binnen.

- 12.5 Wanneer kinderen de grammatica leren, overlaad ze dan niet met de gebruikelijk massa obscure en zinloze regeltjes, maar leer ze geleidelijk aan te zien wat goed en wat verkeerd is uitgedrukt. Voor hoe dat in zijn werk gaat verwijs ik u naar mijn verhandeling over de volkstaal: men bekijke de daar gegeven adviezen.¹⁴
- 12.6 Om een voorbeeld te geven: ik wil niet dat het geheugen van de kinderen wordt afgestompt met die enorme massa regeltjes die tegenwoordig op de scholen wordt onderwezen (hoeveel en welke vormen er zijn bij het zelfstandig naamwoord en bij het werkwoord en welke regels er gelden voor het zelfstandig naamwoord, het werkwoord en het participium) en ook niet met al die lange, duistere definities en onderverdelingen van de verschillende delen van de taal en soortgelijke gebeden zonder eind die de nog zo tere en gevoelige kinderzieltjes ingeprent plegen te worden tot ze er misselijk van worden. En van begrijpen is al helemaal geen sprake.
- 12.7 Nee, de kinderen dienen hun eigen moedertaal te observeren, door voorbeelden van velerlei aard <na te volgen> en door veel te oefenen, door een groot aantal telkens herhaalde vragen te beantwoorden te leren het zelfstandig naamwoord te onderscheiden van het werkwoord en die twee weer van de overige taalvormen – en zo stukje bij beetje te leren onderscheiden hoe alles in elkaar zit. Op dezelfde manier moeten zij erachter komen hoe het mannelijk naamwoord verschilt van het vrouwelijk, hoe men mannelijk alleen met mannelijk verbindt en vrouwelijk alleen met vrouwelijk, hoe lelijk het klinkt om te zeggen ‘das Frau, die Mann, der Buch’ enzovoorts. Begrijpen zij die dingen niet onmiddellijk, dan moet men daarom de moed nog niet laten zakken. Nee, men moet diezelfde dingen telkens wanneer daartoe gelegenheid is opnieuw inprenten en ze door voorbeelden uit de volkstaal te zoeken ook tijdens het spel en de geestelijke ontspanning demonstreren en verhelderen.
- 12.8 Toch zou ik niet graag zien dat alle regeltjes achterwege blijven. Liever dat hun aantal zoveel mogelijk beperkt wordt en dat de minder noodzakelijke weggelaten worden; dat er zoveel mogelijk wordt gesteund op de waarneming, maar dat die middels voorbeelden uit het dagelijks taalgebruik als het ware met een wijzend vingertje wordt gestuurd. Verder is het zinvoller dat de leerlingen onderling wedijveren in het redeneren en observeren dan in het van buiten leren van regeltjes – tenzij zij natuurlijk toevallig zo intelligent zijn dat ze zelf de regels correct kunnen afleiden uit de waarneming {redenering?}.
- 12.9 Hetzelfde¹⁵ zou ik graag zien gebeuren bij de overige vakken. Omdat namelijk ieder vak en ieder wetenschap berust op waarneming

van wat de natuur heeft voortgebracht, moeten mijns inziens de bronnen en schatkamers van die waarneming voor de ogen van de kinderen (voor zover hun intellectuele vermogens dat toelaten) geopend worden en moeten zij zó met hun neus op de praktijk worden geduwd dat zij het nut van wat zij op school leren haast voor ogen zien.

- 12.10 Vooral echter zou ik dit willen zien gebeuren wanneer kinderen op een leeftijd zijn gekomen waarop zij wat beter in staat zijn om zorgvuldig waar te nemen en tegelijkertijd wat meer onderlegd zijn in de wetenschap die hun onderwezen wordt. Want hoewel de grammatica vooral berust op het oordeel van de sprekers <van een taal> en niet in een vast systeem van regeltjes te vatten is, zijn de arithmetica, de geometria en ook de dialectica ofwel de redeneerkunst en de kunst van het uiteenzetten en disputeren uit observatie van de orde die de natuur (samen met de eerste beginselen van de gemeenschappelijke begrippen) in de mens heeft ingebouwd ontstaan en daarna zijn deze vakken door waarneming{?} tot ontwikkeling en wasdom gekomen.
- 12.11 Daarom nu zou ik graag zien dat zij die vakken niet door het memoriseren van regeltjes, niet door het woord voor woord van buiten leren van grote lappen tekst, maar door vaardigheid en nauwgezette observatie in hun geheugen opslaan. Dit bereikt men door de leerstof vooral met voorbeelden en niet met voorschriften te onderwijzen en aan die voorbeelden vervolgens de geschreven regels vast te knopen – en niet de voorbeelden aan de regels zoals meestal gebeurt. Er kan immers geen twijfel over bestaan dat een onderwijsmethode die van de verschijnselen zelf naar de oorzaken daarvan gaat en van de voorbeelden naar de vaste basis van wat men wil illustreren, elementairder is dan een onderwijsmethode die van de gronden van de te demonstreren verschijnselen naar de voorbeelden gaat.
- 12.12 Daarom zou ik als ik een kind moest leren wat klasse en soort zijn niet onmiddellijk de definities van Porphyrius behandelen en die met geweld in zijn geheugen pompen, nee ik zou eerder een keur aan voorbeelden laten zien en het kind middels de Socratische inductiemethode net zo lang ondervragen over het verschil tussen klasse en soort, totdat het door de variëteit aan voorbeelden zover komt dat het zelf een algemene regel kan formuleren.
- 12.13 Het leidt namelijk geen twijfel dat, zoals ook de prins der filosofen, Aristoteles, leert, het ongeschoolde volkje meer heeft aan inductie, maar dat voor geleerden het syllogisme waardevoller is. Daarom is in het onderwijs aan kinderen één inductie onbetwistbaar zinvoller dan een ontelbaar aantal regels. Men dient namelijk van het *hoti* (wat) e

- komen tot het *dihoti* (waarom) en niet omgekeerd, zoals tegenwoordig zo vaak gebeurt.
- 12.14 De opvoeders van de jeugd houden er immers over het algemeen de gewoonte op na om kinderen eerst vele jaren lang met een eindeloos aantal regeltjes en voorschriften te kwellen en die dan pas – en ook dan eigenlijk nog nauwelijks – met voorbeelden te illustreren. Zo gebeurt het dat velen vaak in totaal 10 of meer jaren lang hun tijd verdoen met de dialectiek, terwijl zij al die tijd maar niet kunnen begrijpen wat er toch zo nuttig is aan dat vak.
- 12.15 Het is echter ook niet mijn bedoeling dat de leraar zó blijft steken in zijn voorbeelden dat hij aan de uiteindelijke oorzaken van de verschijnselen nooit toekomt. Nee, zodra de kinderen uit een groot aantal voorbeelden beginnen te begrijpen waar de leraar naartoe wil moet onmiddellijk de theorie erbij gehaald worden en moet uit het grote aantal afzonderlijke gevallen een algemene regel afgeleid worden, die kan fungeren als een soort *dioti* (waarom) en die als stevige basis kan dienen voor de vaktheorie tot het moment dat de leerlingen door een grondigere kennis of een sterker geworden intellect de werkelijke uiteindelijke oorzaken kunnen ontdekken en begrijpen.
- 12.16 Dezelfde methode zou ik graag gebruikt zien bij de wiskunde en meetkunde. In de eerste plaats dient men de kinderen evenwel naar Griekse gewoonte de beginselen van Euclides te leren en hun intellect zorgvuldig te trainen met geometrische opgaven – waarbij men hun ook beloningen conform hun leeftijd in het vooruitzicht stelt. Het is namelijk verbazingwekkend hoeveel plezier slimme, beschaafde kinderen eraan beleven iets zelf te kunnen waarnemen.
- 12.17 Beginnen kinderen echter wat vooruitgang te boeken, dan dient men zeer veel zorg {maar dat deden we toch al} te besteden aan het ontwikkelen en scherpen van hun onderscheidingsvermogen. Verschaf hun een helder inzicht te in de principes van argumentatie en rede, laat hun de onderlinge samenhang van conclusies zien en leg hun als voorbeelden van gebeurtenissen handelingen en strategieën uit de beste geschiedwerken voor. daarbij moet men informeren welke daden goed en welke fout zijn en vragen naar het waartoe en waarom van iedere handeling. In alledaagse gesprekken, tijdens het eten, tijdens leuke en meer ernstige bezigheden, in spel en geestelijke ontspanning kan als de gelegenheid zich voordoet hetzelfde gedaan worden. Kortom, niets wat ertoe bijdraagt om het onderscheidingsvermogen te scherpen mag achterwege blijven.¹⁶
- 12.18 Voor alle studiën geldt dat men de oorzaken van de gemeenschappelijke begrippen, die de Grieken *axiomata kai archas*, onze landslieden

hoogste beginselen en *principes* noemen, in alle vakken en wetenschappen voor kinderen van jongs af aan zorgvuldig moet uitdestilleren en ze hun moet inprenten. In die grondbeginselen dienen de kinderen zorgvuldig te worden geoefend, opdat zij enerzijds leren afzonderlijke gevallen zoals in de wiskunde terug te voeren op het algemene begrip dat eraan ten grondslag ligt, anderzijds de grondregels die gelden voor verschillende verwante verschijnselen kunnen onderscheiden.

- 12.19 Dit zou ik vooral willen zien gebeuren op het gebied van de ethiek, staatkunde en economie en wel op de manier waarop rechtsgeleerden uit hun grondbeginselen en rechtsregels de regels voor afzonderlijke gevallen afleiden en ze – in hun eigen jargon – uitbereiden ofwel toepassen op de verschillende gevallen en vervolgens afbakenen en door vast te stellen waar ze niet van toepassing zijn als het ware in deelgebieden indelen. Want het wordt moeilijker te oordelen naarmate het aantal gevallen en verschillende casus in het staats- en civielrecht toeneemt – een natuurlijk gegeven.
- 12.20 Zo moeilijk zelfs, dat hieruit de beruchte dichte en donkere blindheid van het menselijk intellect in dit soort kwesties voortvloeit, evenals de zo grote variëteit aan staatsvormen en de aanzienlijke onderlinge verschillen daartussen.¹⁷ Echter: naarmate iets moeilijker is dient het intellect van een adolescent er met des te meer inzet mee te worstelen om de nevel van onduidelijkheid uiteen te kunnen slaan en te leren ontdekken hoe iets werkelijk in elkaar zit en dat als het ware voor ogen te zien.
- 12.21 De prins der filosofen leert namelijk dat voor alle kundigheden geldt *archèn einai tou pantos hèmisu* oftewel: een goed begin is het halve werk. Dit geldt zeer zeker voor het staatsbestuur, voor het publieke leven, ja zelfs voor het privé-leven. Hier hebben namelijk, omdat er zoveel verschillende dingen in een onderling verband staan, zeer weinig mensen een goed inzicht in de betrokken begrippen – en van die mensen die er inzicht in hebben zijn er nog minder die ze in de praktijk weten toe te passen.
- 12.22 Bestuurskunde bestaat namelijk niet in kennis, maar in veel ervaring en vaardigheid in het nauwkeurig observeren van de praktijk. Gaar dit gepaard aan een krachtig intellect en denkvermogen, dan moet dat haast wel tot een geweldig en bijzonder bewonderenswaardig resultaat leiden.
- 12.23 Om die reden is het noodzakelijk kinderen van alles wat vereist is voor een goed en verstandig optreden in privé- en staatszaken een aantal gemeenplaatsen voor te schrijven en in te prenten. Bij ieder van die gemeenplaatsen moet men de betreffende algemene begrippen en

grondregels onderwijzen, als het ware als een inleiding in de basisbeginselen van het onderwerp. Dat dient men te onderbouwen met zowel uitspraken, spreuken en anecdotes van kopstukken, als door het gewone volk gebezigde spreekwoorden, beeldspraken, allegorieën, parabels en vertellingen.

- 12.24 Tenslotte {Ook?} dienen ze met voorbeelden van de gebeurtenissen uit de geschiedenis en het dagelijks leven geïllustreerd te worden en, door de praktijk met de theorie te vergelijken, met een algemeen begrip uitgelegd en gedefinieerd dan wel door individuele omstandigheden als betrokken personen, plaats en tijd als het ware ingeperkt te worden {snap er niets van}. Zo moeten adolescenten leren die algemene begrippen zorgvuldig en foutloos toe te passen op de verschillende situaties en gebeurtenissen.

13. *Ontwikkeling van het intellect: geheugen*

- 13.1 Een volgend punt is het geheugen, trouwe en waardevolle bewaker en schatmeester van praktische en theoretische kennis. Daaraan zou ik graag bij kinderen van jongs af aan zorg besteed willen zien. Want ook al is het inderdaad zo dat het voornamelijk berust op natuurlijke aanleg, toch kan het zonder twijfel ook door oefening en ijver vergroot en bestendig worden: in de eerste plaats door te leven overeenkomstig de natuur, in de tweede plaats door voortdurend, jaar in jaar uit, te oefenen en door de te onthouden feiten systematisch te leren, tenslotte door goed op te letten en niet af te dwalen van de stof.
- 13.2 Hoe kinderen moeten leven om een betrouwbaar en groot geheugen te krijgen vindt men in de werken van medici. Eén van hen, Hieronymus Gratarola, heeft over dit onderwerp een niet te versmaden werkje gepubliceerd getiteld *Over het bestendigen en vergroten van het geheugen*. In dit tractaat behandelt hij zeer duidelijk en uitgebreid het natuurlijk en artificieel geheugen en bijna alles wat er verder over dit onderwerp te zeggen valt. Wie behoefte heeft aan een zorgvuldige uiteenzetting over dit onderwerp moet dat tractaat maar lezen.
- 13.3 Intussen dient de opvoeder van onze adellijke jongelieden in herinnering te houden dat de woorden van de beroemde Hippocrates van Chios¹⁸, training van de gezondheid is xxxxxxxxxxxxxxxxxxxx¹⁹ van toepassing zijn op het hele leven, maar welzeker in de eerste plaats op het bestendigen en sterken van het geheugen. Daarom moet onze opvoe-

der er goed voor zorgen dat zijn adolescenten zich van jongs af aan zowel bij het eten en drinken als bij het trainen van geest en lichaam matigen. Matiging is namelijk een van de beste middelen ter conditionering en versterking: net zo goed van alle andere krachten van geest en lichaam, als van het geheugen

- 13.4 Wanneer echter geestespijn en neerslachtigheid de geesteskrachten afstompt en het herinneringsvermogen verzwakt (want de kracht van het hart wordt door neerslachtigheid verzwakt en door een soort *sympatheia* (affectie) met dat hart en door druk op de zenuwen die van de hersenen naar het hart leiden worden ook de hersenen aangedaan en wordt de energie van de geest stukje bij beetje verslagen), dan dient men er onverwijld voor te zorgen de adolescenten voortdurend en ononderbroken te vervullen van blijdschap nu dat nog kan en dient men hun niet de gelegenheid te geven weg te kwijnen door dagelijkse dan wel regelmatig terugkerende neerslachtigheid.
- 13.5 Is een regent daarom verstandig, dan zal hij proberen te voorkomen dat hij de bevattelijke intellectuele vermogens, in het bijzonder ook het herinneringsvermogen verzwakt en afstompt door buitengewoon streng of klagerig en humeurig te zijn dan wel erg snel slaag uit te delen. In de eerste plaats echter moet hij ervoor zorgen dat de kinderen het gevoel hebben dat zij door hem gewaardeerd worden en dat zij het fijn vinden als zijzelf en hun kinderlijke inspanningen hem bevallen; dat zij hem tevens met wederzijdse welwillendheid en genegenheid in de armen sluiten en dat zij bij al hun ondernemingen proberen aan zijn verwachtingen te voldoen. Hierdoor zijn zij namelijk niet alleen betere leerlingen, maar hebben zij ook plezier in wat zij doen, hetgeen een wonderbaarlijk doeltreffende methode is om hun intellect en geheugen te scherpen.²⁰
- 13.6 Verder dienen zij hun geheugen voortdurend te gebruiken en te oefenen: dat is wel de beste methode om het te bestendigen, te sterken en zelfs meer gewicht te geven. Maar laten we bekijken met welke stof, op welk moment en tenslotte volgens welke methode het geheugen bij voorkeur dient te worden geoefend.
- 13.7 Mijns inziens moet men van jongs af aan alleen aan het geheugen toevertrouwen wat de moeite waard is om het hele leven lang goed te onthouden. Ik kan het namelijk niet eens zijn met de praktijk van die mensen die het geheugen van kinderen belasten met om het even wat en die hun opdragen van schrijvers die niet eens als goed gelden en waaraan ze later niets – of in ieder geval weinig – zullen hebben complete pagina's van buiten te leren.

- 13.8 Wat mij betreft, ik vind het zinvol kinderen het volgende uit het hoofd te laten leren: in de eerste plaats de brieven van Paulus, verder uitgelezen wijsheden van de beste dichters, zoals Pythagoras en Phocylis, alsmede verzen van Homerus, Pindarus en Euripides²¹ en wat de Latijnse schrijvers betreft de gedichten van Horatius en (vooral) de psalmen van George Buchanan.{dubieus}
- 13.9 Overigens vind ik het met het oog op het ontwikkelen van stijl en woordenschat zonder meer verstandig om de kinderen een aantal redevoeringen van Cicero (het liefst niet al te lange) en ook een paar van Demosthenes woord voor woord van buiten te laten leren. Dit is namelijk uitstekend om de stijl te vormen en het gehoor te scherpen, zodat de kinderen een verheven, complete en welluidende van een schrale, incomplete en onwelluidende redevoering kunnen onderscheiden. Het vergroot tevens in hoge mate de schat aan argumenten en gedachten en draagt zeer veel bij tot het scherpen van het onderscheidingsvermogen.²²
- 13.10 Wel in de eerste plaats echter zou ik het geheugen van de kinderen geoefend willen zien met geschiedwerken en overzichten van gebeurtenissen, met de namen van wereldberoemde mannen en mensen die uitblinken in een of andere deugd, met het ophalen van welbekende daden van gewicht, met het opsommen van de perioden van de geschiedenis, met het reproduceren van de onafgebroken reeks van opeenvolgende koningen en keizers en hun daden. Zij moeten met name leren om op elke willekeurige dag in een geordend, helder en elegant betoog, mondeling dan wel schriftelijk, de beste voorbeelden van een willekeurige opgekregen deugd op te sommen en²³ de illustere daden zoals die beschreven staan bij Livius, bij Valerius Maximus of bij andere geschiedschrijvers stijlvol en conform de eisen die het onderwerp stelt uit de doeken te doen.
- 13.11 Wat de aardrijkskunde betreft verder, daarin zal het geheugen ijverig geoefend dienen te worden. Zo zullen{moeten?} onze adolescenten in tegenstelling tot die adolescenten die door hun leermeesters met karrevrachten poëzie en God weet wat nog meer worden overstelpt, leren om van alle delen van de wereld de landen op te sommen en van die landen de voornaamste steden – en dan vooral die steden die door schrijvers genoemd worden – , alsmede de rivieren, meren, bergen en andere karakteristieken van het gebied. Verder zullen zij ook leren de ligging van de steden, hun oorsprong, hun opvallende daden in oorlogs- en vreedstijd en hun beroemdste lotgevallen opsommenderwijs te

reproduceren. Op deze manier zullen zij steeds wanneer er een plaats ter sprake komt die door dichters of geschiedschrijvers genoemd is onmiddellijk haar ligging, haar aard en haar meest bewonderenswaardige wederwaardigheden als een schilderij voor de geest hebben.

- 13.12 Zij moeten ook leren de oude namen van plaatsen tegenover de nieuwe te plaatsen en de aardrijkskunde van Strabo, Ptolemaeus en Plinius nauwkeurige af te meten aan die van recentere aardrijkskundigen. Hiertoe is het nuttig om de kinderen gemeenplaatsen en enkele belangrijke punten in te prenten die als vast referentiekader kunnen dienen bij alles wat de leraar met betrekking tot dit onderwerp onderwijst. {?}.
- 13.13 Wat de overige zaken die te maken hebben met het scherpen en ontwikkelen van het onderscheidingsvermogen betreft {?}, zoals daar zijn de regels van de dialectiek en rhetoriek, de stellingen van de meetkunde{?} en wat er verder maar van buiten geleerd kan worden, daarmee zou ik liever het geheugen van de kinderen niet al te zeer belast willen zien. De meer in het oog springende onderdelen, de belangrijkste beginselen als het ware, mogen ze memoriseren, maar de rest zou ik ze liever door intelligent redeneren zien ontdekken dan uit hun geheugen opdiepen: zij moeten bij voorkeur uit eigen beweging vanuit de voor hen toegankelijke bronnen van gemeenplaatsen en algemene principes uitkomen op de verdere structuur van disciplines – als water dat in kanalen geleid is.²⁴
- 13.14 Precies deze onderwijsmethode is het die Plato gepropageerd heeft in zijn *Phaedo*, waar hij hem geheel heeft toegespitst op de anamnese-theorie – een punt, let wel, waarop Aristoteles het absoluut niet met zijn leermeester eens is, niet ten onrechte wellicht. Hoe dat ook zij, buiten kijf staat dat wanneer eenmaal de belangrijkste en hoogste beginselen van een discipline door de natuur of door onderwijs als een soort fundament zijn aangebracht, de rest van het bouwwerk niet door woordelijk memoriseren in het geheugen gestouwd, {hoever loopt de beeldspraak} maar uit eigen beweging en uit zichzelf stukje bij beetje al redenerende ontdekt moet worden, dat het verstand en de intelligentie er plezier aan moeten beleven als aan een eigen kind of zelfgekweekte zoete vrucht.²⁵
- 13.15 Maar wat de geschiedenis en de verschillende onderdelen van de aardrijkskunde betreft, daar doet men er, omdat die vakken alleen of toch in ieder geval in de eerste plaats een kwestie van memoriseren zijn en er geen oordelen en redeneren aan te pas komt (behalve misschien wanneer men iets tot voorbeeld bestempelt), mijns inziens goed aan de kracht van het geheugen voortdurend te oefenen.

- 13.16 Vanaf het moment dat met de leeftijd het leervermogen van kinderen aanmerkelijk volwassen begint te worden is ieder moment geschikt om het geheugen te trainen. Het lijdt echter geen twijfel dat kinderen beter onthouden wat ze eenmaal geleerd hebben naarmate ze jonger zijn.
- 13.17 Daarom zal men al direct op jonge leeftijd aandacht moeten besteden aan de vorming van het geheugen, om te beginnen door kinderen gebeden en de catechismus te laten leren. Ik zou echter niet graag zien dat men het tere leervermogen van het kind daar zo mee overstelt, dat het zich wel uitslooft om de woorden van buiten te leren maar de inhoud en strekking veronachtzaamt. Want tegenwoordig zien wij maar al te vaak gebeuren dat terwijl kinderen als eksers en papegaaien leren woorden na te zeggen hun geest zo afgestompt wordt, dat zij, totdat ze wat ouder zijn geworden, niet kunnen begrijpen wat die woorden nu eigenlijk betekenen.
- 13.18 Ik persoonlijk ben van mening dat men er beter aan doet kinderen de meer bekende passages en spreuken uit de Schrift voor te leggen en te laten memoriseren en ze daarover vragen te leren beantwoorden. Die passages moeten uitgelegd worden in alledaagse en voor kinderen begrijpelijke taal, zodat zij ze dan misschien wel niet perfect en volledig, maar toch tenminste zover hun kinderverstand reikt kunnen begrijpen. Vervolgens kan men hun vragen welke andere dingen met datzelfde bewijsmateriaal uit de Schrift gestaafd kunnen worden en ze het {antec.?) in verband laten brengen met wat zij al geleerd hebben en wat stevig in hun geheugen zit. Zo leren zij de voornaamste passages uit de Schrift paraat te hebben en tegelijkertijd gaan zij ook stukje bij beetje zien hoe je die gebruikt.
- 13.19 Op deze manier zou men kinderen mijns inziens tot hun achtste of negende jaar moeten oefenen. Daarna kan men hun wat omvangrijkers voorzetten, bijvoorbeeld de korte brieven van Paulus, Johannes en Petrus alsmede de belangrijkste hoofdstukken uit de Profeten en andere schrijvers van heilige geschriften. Dit dient regelmatig te geschieden: zo niet iedere dag dan toch in ieder geval op zondag. Zo'n twee jaar later, wanneer het geheugen flink wat sterker is geworden, kan men kinderen ook een aantal zorgvuldig geselecteerde passages uit andere schrijvers – en dan vooral uit de door Cicero het meest geprezen dichters en de beste geschiedschrijvers – voorzetten en woord voor woord van buiten laten leren.
- 13.20 Het is zinvol dat kinderen wat zij overdag leren 's avonds voordat ze naar bed gaan repeteren en 's ochtends zodra ze op zijn gestaan nogmaals recapituleren als ging het om iets dat hun in bewaring was gegeven.

- 13.21 Bovendien is het zinvol dat kinderen naar de gewoonte van Pythagoras alles wat zij op een dag gezegd, gehoord en gedaan hebben, waar en bij wie zij geweest zijn, 's avonds op een rijtje zetten – een regel die ook Cato de Oudere naar Cicero's zeggen tot op zeer hoge leeftijd heeft nageleefd.²⁶ Dit is namelijk ongelofelijk goed voor het geheugen en het leert de geest zowel bij het leren als bij het handelen een vaste volgorde aan te houden; tenslotte spoort de herinnering aan goede of verkeerde daden de intelligentie en het karakter aan tot plichtsbe-trachting.
- 13.22 Wat mijn denkbeelden over het trainen van het geheugen zijn moet uit mijn woorden nu wel voldoende duidelijk zijn geworden. Wat de kunstmatige methode om dingen te onthouden betreft, die gebaseerd is op kenmerken van plaatsen en beelden, die zou ik weliswaar niet willen afkeuren (vooral bij kinderen die gezegend zijn met een begena-digde en exceptionele intelligentie), maar toch zou ik voor mijzelf niet graag zien dat mijn adolescenten ermee gekweld worden. De voor-naamste reden is wel dat deze methode, nog afgezien van het feit dat zij veel inspanning kost, ingewikkeld is en niet veel nut heeft voor de dagelijkse praktijk, ook op een of andere manier het onderscheidings-vermogen afstompt – hetgeen ik zo nodig kan aantonen met vele voor-beelden van kinderen die zich erin geoefend hebben en met berede-neerde argumenten.
- 13.23 Het leidt namelijk geen twijfel dat bij wie zich inspant om zoveel plaatsen en beelden te onthouden zonder dat hij daarin enig verband of een vaste logica of volgorde ziet, het onderscheidings- en redeneer-vermogen, vermogens die toch vooral bestaan bij de gratie van me-thode en een logisch verband tussen dingen, stukje bij beetje in de war gebracht en afgestompt worden – tenzij hij natuurlijk begiftigd is met een diepzinnig(?) en exceptioneel verstand.
- 13.24 Toch dient men uit deze woorden niet op te maken dat ik afbreuk wil doen aan de autoriteit van de kopstukken die over dit onderwerp geschreven hebben: eenieder velle zelf zijn oordeel. Ik houdt mij al-leen bezig met met de vorming van de kinderen die binnen mijn taak-omschrijving vallen en daarbij wil ik niet zozeer behandelen wat ideaal en perfect is als wel wat gemakkelijk haalbaar is en niet teveel van de praktijk in privé- en staatszaken afwijkt.
- 13.25 Met het oog daarop is het mijns inziens zonder meer van van het grootste belang dat de te leren feiten naar behoren en passend zijn ge-rangschikt en dat geheugenarbeid samengaat met denkarbeid, en wel

zó dat adolescenten dat wat zij van buiten leren zoveel mogelijk eerst begrepen hebben en ze de onderliggende systematiek en grondbeginselen ervan gezien hebben. In het geval van geschiedkundige feiten moeten zij die feiten eerst volgens een vaste volgorde indelen in algemene hoofdstukken, met behulp waarvan zij op de rij af van elk afzonderlijk feit kunnen zeggen tot welke klasse het behoort. Ik vind het namelijk veel zinvoller om hier te werken met hoofdzaken of gemeenplaatsen dan met kenmerken van plaats en beelden, de instrumenten van het kunstmatige geheugen.

- 13.26 Als vierde methode om het geheugen te sterken heb ik genoemd zorgvuldig en serieus opletten. Het is namelijk zo dat datgene wat een heraut het Romeinse volk volgens de wet van Numa Pompilius bij godsdienstige plechtigheden, bij offers en bij het nemen van voortekens verordonneerde, te weten 'doe dit!'²⁷, in onze regels wel bij uitstek een plaats verdient. Deze woorden van de heraut waren namelijk bedoeld om het volk te vermanen niet ongeïnteresseerd of met iets anders bezig, of, zoals het er bij Plutarchus staat, in het voorbijgaan en ἀμελῶς ἢ ἐκ παρόδου te zijn tijdens de plechtigheden ter ere van haar goden, maar alle aandacht gericht te houden op de plechtigheid. Zo moeten ook wij onze adolescenten erop wijzen dat zij wanneer zij iets gaan leren om er later nut van te hebben (en vooral als zij iets van buiten moeten gaan leren) niet met hun gedachten elders mogen vertoeven, maar dat zij 'dit moeten doen' en dat zij al hun intellect en geesteskracht moeten richten op hun leerstof leerstof en niets anders.
- 13.27 Met het oog hierop heb ik niets dan lof voor de bijzonder verstandige gewoonte van de Spartanen, overgeleverd door Plutarchus, om vaandels (?zoeken in Plutarchus), schilderijen en beelden verre te houden van hun bijeenkomsten, rechtzaken en vergaderingen van raadslieden en eforen. Dit natuurlijk om te voorkomen dat de mensen die koers van de staat uit moesten stippelen en die moesten oordelen over leven en dood van beklagden ook maar ergens door afgeleid zouden worden van hun ene en enige taak.
- 13.28 Hierbij laat zich ook vermelden dat de Atheners de rechters van de Areopagus hun vonnis lieten vellen in het duister, zodat er niets te zien zou zijn wat kon verhinderen dat zij serieus en oplettend nadachten over de zaak die voorlag. En is het niet zo dat de filosoof Democritus het voor de studie van de filosofie zo belangrijk vond dat {ontbreekt iets} zijn gedachten afleidde van het doordenken van zijn concepten,²⁸ dat hij zichzelf vrijwillig van zijn gezichtsvermogen beroofde om zijn

- scherpe geest beter te kunnen concentreren op het beschouwen en doordenken van de natuur?
- 13.29 Gezien deze steun van mannen met zoveel autoriteit hoef ik niet bang te zijn van *leptologia* (spitsvondigheid) of eigenwijsheid {somberheid?} beschuldigd te worden wanneer ik de waarheid spreek. Ik kan het namelijk niet eens zijn met die mensen die hun scholen en gymnasia {?}, waar alle geestelijke energie toch louter gericht moet zijn op de leerstof, volstouwen met sculpturen, schilderijen en andere gemodelleerde en geciselleerde figuren en ornamenten dan wel ze voorzien van kooien met vogels of andere beestjes en meer van dat soort speelgoed. Het lijkt namelijk geen twijfel dat dit de ogen en gedachten van de adolescenten (die ook van zichzelf al meer dan genoeg met andere dingen bezig zijn) afleidt en wanneer er op een gegeven moment iets van buiten geleerd dient te worden het opnamevermogen verbazingwekkend vertraagt.
- 13.30 Daarom ben ik van mening dat al dat soort afleidende voorwerpen verre gehouden dienen te worden van de heilige tempel der Muzen. En als de kinderen zich dan toch zo nodig met deze dingen willen amuseren, hang ze dan in de eetzaal of de slaapzaal, niét in de school. Daar dient namelijk slechts één enkele kreet onze adolescenten toe te schreeuwen, te weten 'doe dit', dit omdat zij voor zover dat sowieso ergens ter wereld mogelijk is toch zeker op deze plaats hun aandacht maar op één ding tegelijk kunnen richten.
- 13.31 Waak er verder angstvallig voor dat niet door een te grote variëteit en verscheidenheid aan onderwerpen en studiën de geest van de kinderen afgeleid of hun geheugen overstelpt wordt. Let daarop vooral bij die kinderen die van nature geneigd zijn veel verschillende dingen tegelijk te doen. Want al kan veel tegelijk willen bevatten een teken zijn van buitengewone intelligentie, zodra deze fout wat dieper begint te wortelen kan het haast niet anders dan dat zij op de lange termijn zoals bij weelderig groeiende druiveranken de hoop op een rijpere vrucht verstoort²⁹ en dat zij, door uit te monden in oppervlakkigheid en onbestendigheid, het intellect te zeer onder druk zet en het belast met te veel verschillende dingen en het zo uiteindelijk ten val brengt.
- 13.32 Naarmate het kind ouder wordt wordt het geheugen namelijk slechter. Ook het beoordelingsvermogen en de geestelijke spankracht worden in de war gebracht door de grote variëteit aan onderwerpen en gaan daardoor achteruit. Daarom dient de leraar er zeer goed voor te zorgen dat hij het karakter en de intelligentie van ieder kind juist voorziet en herkent {lelijk} en dat hij bij ieder kind zorgvuldig en serieus afweegt *wat de schouders wel en wat zij niet kunnen dragen*, zoals de dichter

zegt,³⁰ en dat hij zich aanpast aan de natuurlijke aanleg van iedere kind en kinderen van wie hij ziet dat ze licht geneigd zijn zich met veel verschillende dingen tegelijk bezig te houden met zijn gezag dwingt slechts één enkel ding tegelijk ter hand te nemen. Tot zover het geheugen.

14. *Ontwikkeling van het intellect: welsprekendheid*

- 14.1 Wat de welsprekendheid betreft, ik vind het van het grootste belang³¹ dat de leerlingen dat wat zij correct geleerd hebben geschikt, passend, stijlvol en overtuigend verwoorden. Zó belangrijk, dat men mijns inziens zelfs als men alles wat wij hierboven gezegd hebben perfect opvolgt, maar niet om de welsprekendheid maalt niet kan denken heel wat bereikt te hebben. Omdat echter de leer der welsprekendheid door zeer grote mannen perfect behandeld is (en wel zo dat er niets meer te wensen overblijft) en omdat niemand de uitzonderlijke en volmaakte geleerdheid van die mensen die er hele boeken over hebben volgeschreven mondeling of schriftelijk kan evenaren – laat staan overtreffen – ben ik van mening dat ik er op dit moment niets over hoeft te zeggen.
- 14.2 Ik wil de leraren en opvoeders van onze jeugd er slechts toe manen hier de boeken die de vader der welsprekendheid, Tullius, over dit onderwerp heeft geschreven (en dan vooral die getiteld *Over de redenaar*) te gebruiken als veilig model en daarnaast het werk van Aristoteles *Over de retorica* en Quintilianus' *Regels der redekunst* te gebruiken. Zij moeten zich inzetten om met de voorschriften uit deze auteurs de talenkennis en het spreekvermogen en tegelijk ook het intellect van hun adolescenten te ontwikkelen.
- 14.3 Willen zij hun kinderen zolang een aantal recentere retoren voorzetten totdat zij meer klaar zijn voor het grotere werk, dan heb ik daar niets op tegen. Ik vind het echter niet gemakkelijk te bepalen wie zij uit al die schrijvers bij voorkeur zouden moeten kiezen. Erasmus en Rivius of Melanchthon passen in ieder geval heel aardig bij de nog bescheiden geestelijke vaardigheden van de kinderen, zou ik denken. De boeken die Luis Vives en Johann Sturm over ditzelfde onderwerp hebben geschreven vragen mijns inziens{weglaten?} een wat krachtiger en bestendiger beoordelingsvermogen.
- 14.4 Maar dit laat ik over aan het oordeel van de leraar – zij het met één toevoeging, namelijk dat het mij verstandig lijkt dat de leerlingen zich zodra de fundamente (hoe dan ook) gelegd zijn zo snel mogelijk naar de eigenlijke bronnen, Aristoteles en Cicero, reppen en dat zij

Tullius voor het Latijn en Demosthenes en Plato voor het Grieks als te imiteren voorbeeld nemen en leren déze schrijvers alleen 'dag en nacht door te bladeren'.³² Zij dienen met voortdurende en onvermoeibare inspanning {lelijk} hun stijl met deze voorbeelden te oefenen en zij mogen geen dag laten verstrijken zonder tenminste iets geschreven te hebben. Men is het er namelijk algemeen over eens dat de stijl de beste en volmaaktste leraar in de welsprekendheid is.

- 14.5 Daarom dienen leraren er hun kinderen ijverig in te trainen: eerst met frasen gecomponeerd ter imitatie van de tekst van de auteurs die voorgelezen worden, al snel echter met zinnen en langere perioden, daarna met brieven van allerlei slag en tenslotte met declamaties en redevoeringen. De onderwerpen daarvoor dienen zij te putten uit de daden van grote mannen (die de leerlingen moeten prijzen of afkeuren en, wanneer dat nodig is, kapittelen en corrigeren in een passend en zinvol betoog) of uit de basisbeginselen van staatsbestuur en privéleven, naargelang zij die dingen uit Aristoteles of Plato dan wel Cicero hebben leren kennen als onderscheiden en afzonderlijke begrippen. {????} Zij dienen te leren deze zelfde dingen nu eens per klasse te behandelen, dan weer in soorten te verdelen en ze elk afzonderlijk met hun bijbehorende omstandigheden als het ware te begrenzen.³³
- 14.6 De kinderen moeten kortom leren over ieder mogelijk onderwerp stijlvol, in rijke taal, waardig en geloofwaardig te schrijven en dat wat zij op schrift gesteld hebben van papier of uit het geheugen te reciteren in het bijzijn van de andere kinderen en de leraar met een passende, welvoeglijke en waardige uitspraak en presentatie. Daarvoor is het nuttig dat de kinderen onderling wedijveren: de een probeert in een betoog iets te bewijzen, waarna een ander vervolgens probeert dezelfde stelling te weerleggen door een tegenbetoog.
- 14.7 Wat de poëzie betreft, daaraan moeten de leerlingen niet veel energie besteden, zou ik denken, behalve dan voor zover de rijkheid en luister van het spreekvermogen ermee gediend is. Overigens ben ik welzeker van mening dat zij dichters moeten lezen en verklaren, maar dan wel in een zorgvuldige selectie. Onder de Latijnse dichters is er namelijk naast Vergilius, Horatius en onze {eigen?} Buchanan bijna niemand die men hun naar mijn mening kan aanbieden. Van de Griekse dichters kunnen er wél een groot aantal met vrucht gelezen worden. Persoonlijk vind ik echter van de epici Homerus en Hesiodus en van de rest Pindarus en Euripides zonder meer de voorkeur verdienen. Wanneer onze kinderen die dichters veelvuldig lezen, dan is dat,

dunkt mij, voor het doel wat wij met de poëzie willen bereiken voldoende.

- 14.8 Wil men jonge kinderen Terentius aanbieden, dan verzet ik mij daar niet tegen. Wel ben ik van mening dat men wat men daar vindt rijker en bruikbaar kan putten uit de geschriften van Tullius – en verder staat er natuurlijk veel in Terentius waarvan ik de tere oren van de kinderen graag verschoond zou willen zien blijven. Niettemin laat ik iedereen volgaarne zelf beslissen. Voor wat er verder over dit onderwerp nog te zeggen valt kan men Quintilianus raadplegen.

15. *Lichamelijke opvoeding: spraak*

- 15.1 Ik ga daarom door met het systeem van de lichamelijke opvoeding. Hierbij dient men in de eerste plaats aandacht te schenken aan de spraak. Omdat echter daarover hierboven al een heleboel gezegd is, herhaal ik hier alleen kort dat men ervoor dient te zorgen dat het kind vanaf zijn jongste jaren, ja vanaf de moederborst, tegelijk met zijn melk een duidelijk gearticuleerde, aangename {i.e. om naar te luisteren} en heldere uitspraak binnenkrijgt en dat men ervoor moet oppassen dat het niet door omgang met verkeerde mensen of door een verkeerd voorbeeld van zijn leeftijdsgenoten verkeerde spreekgewoonten aanleert, of die, wanneer het die bij zijn geboorte heeft meegekregen, behoudt. Bestraf het kind daarom telkens wanneer het in de fout gaat met een milde en beheerste terechtwijzing.³⁴
- 15.2 Is het kind echter wat ouder geworden, dan moet het middels leesen spreektrainig leren zijn stem en optreden perfect aan te passen aan het onderwerp in kwestie en zijn ideeën daarover. Het moet leren vragen te stellen, te roepen, te pleiten en op andere manieren zijn stem te verheffen zonder te haperen, zonder van hoog naar laag te zwabberen maar ook zonder zijn woorden op één en dezelfde toonhoogte naar voren te brengen. {lelijk} Nee, het moet leren spreken zoals men pleegt te doen wanneer men bondig spreekt en in het dagelijks taalgebruik: het dient zijn woorden zorgvuldig en doeltreffend aan te passen aan het onderwerp. {§ rommelig} Hoe weinig dat gebeurt en hoe lastig dat is ziet men tijdens de meeste vergaderingen van vandaag te dag – en wie de proef op de som wil nemen zal ook zelf ervaren dat het zo is. Maar dit onderwerp is door Fabius <Quintilianus> zeer uitgebreid behandeld. Ik zal het daarom niet <verder> bespreken.³⁵
- 15.3 De vader moet tevens proberen zijn kinderen van jongs af aan twee onderling verschillende talen aan te leren, om zo te voorkomen dat hun tong gewend raakt aan één bepaald accent en daar dan nooit meer van afkomt. Ik zou dan ook graag zien dat Duitsers van jongs af aan tegelijk met de Duitse taal de Franse, Italiaanse of Latijnse aan-

leren, om te voorkomen dat zij later, alleen het Duits gewend, een vreemde taal doorspekken met Germanismen. Fransen moeten naast het Frans ook het Nederlands, Duits, Engels of, als het moet,³⁶ het Italiaans leren beheersen. In ieder geval moeten zij snel nadat ze hun zesde of zevende levensjaar hebben bereikt correct Latijn leren spreken. Die taal moeten zij niet leren van een Franstalige leraar, maar van iemand die geen Gallicismen gebruikt. Zijn de kinderen wat verder gevorderd, dan moeten zij naar het buitenland vertrekken om de talen van andere volkeren (en dan vooral die van die volkeren waarmee hun landgenoten contact hebben en handel drijven) zo goed mogelijk aan te leren.

16. *Lichamelijke opvoeding: gezondheid en kracht*

- 16.1 Wat de verdere zorg voor het lichaam betreft zijn er drie dingen die men bij uitstek in het oog moet houden: gezondheid, kracht en optreden.
- 16.2 Gezondheid en kracht vallen natuurlijk eigenlijk onder de zorg van de geneeskundigen. Dat wil echter niet zeggen dat onze opvoeder der jeugd er helemaal geen acht op hoeft te slaan. Hij kan hier echter volstaan met wat ik hierboven uit Hippocrates heb geput en wat door Pythagoras in het volgende gedicht wordt bevestigd: ‘Ook moet je niet zorgeloos omspringen met je lichamelijke gezondheid: wees matig met drinken, eten en sporten – en met matig bedoel ik “zoveel dat het niet schaadt.”³⁷
- 16.3 Zorg er daarom voor dat adolescenten goede en degelijke maaltijden eten en dat zij die maaltijden, die niet gevarieerd³⁸ mogen zijn en niet mogen bestaan uit delicatessen, maar altijd gelijksoortig en eenvoudig moeten zijn, ook niet in eens naar binnen schrokken, maar rustig hap voor hap opeten. De kinderen moeten leren om onder het eten of drinken te converseren over serieuze en zinvolle onderwerpen. De onderwijzer kan hen wat uit de Schrift of uit een geschiedwerk laten lezen en ze er vervolgens vragen over stellen, die zij op niveau en prompt moeten beantwoorden: zo leren zij een onmatige eetlust te beugelen. Niets veroorzaakt namelijk zozeer ziekten op volwassen leeftijd en lichamelijke aftakeling en invaliditeit op de oude dag als onmatigheid op jeugdige leeftijd. En bovendien: als kinderen al geen paal en perk kunnen stellen aan hun begeerte naar eten en drinken, dan kunnen zij toch straks welhaast onmogelijk de andere gemoedsaandoeningen die hun te wachten staan de baas.
- 16.4 Slapen moeten kinderen matig en, zoals de dichter zegt “zó dat de ... {zoeken! Mart. X 47, 11}, maar wel zoveel dat aan de natuurlijke be-

hoeft niet tekort wordt gedaan: voldoende om hun eten te verteren en indigestie zoveel mogelijk te voorkomen. Slapen overdag moet kinderen ten strengste verboden worden. Dat vult namelijk het lichaam in het algemeen en de hersenen in het bijzonder met onverteerde dampen³⁹ en kan een heleboel ziekten veroorzaken. Nog erger is echter dat de geest er lui en loom van wordt.

- 16.5 Niet minder belang hecht ik eraan, dat kinderen zich onthouden van nachtelijke studie⁴⁰ en andere onmatige arbeid. Ik kan het namelijk niet eens zijn met die mensen die vinden dat je kinderen er van jongs af aan aan moet wennen alle inspanningen te verduren. Je moet rekening houden met de natuur, met de capaciteiten van de kinderen, om ervoor te zorgen dat later, wanneer met de leeftijd de kracht gegroeid is, hun lichaam, dan sterk en gehard, opgewassen is tegen alle inspanningen. Daarom wil ik dat de adolescent niet vóór zijn twintigste of eenentwintigste levensjaar (het moment waarop hij zo onderhand de inspanningen van het soldatenleven aankan) blootgesteld wordt aan arbeid bij nacht en ontij, zware arbeid of extreme koude of hitte. De praktijk wijst immers uit dat wie zijn krachten sloopt met arbeid waartoe hij nog niet in staat is, op latere leeftijd ziek en zwak wordt.
- 16.6 Daarom moet men bij het verdelen en opdragen van arbeid en oefeningen rekening houden met leeftijd. Kinderen onder de negen jaar moeten zich, ieder naar hun aard, oefenen met kinderspelletjes. Omstreeks hun tiende jaar kunnen kinderen langzamerhand leren paardrijden en hardlopen en springen, na hun twaalfde leren werpen met lichte speer, discus en steen⁴¹; na hun zestiende jaar moeten zij stukje bij beetje leren te jagen, te speerwerpen en kogelslingeren, het zwaard en ander krijgstuig volgens de regelen der kunst te hanteren, op een paard te springen, met een bal te werpen, en wat er verder maar helpt om lijf en leden beweeglijk te maken.
- 16.7 Zijn zij eenmaal achttien, dan kan men hen onbezwaard tegen elkaar laten uitkomen in paardenrennen en schijngevechten en kan men hen tenslotte onbezwaard laten wennen aan zware arbeid, waken, vasten en de kwalijke invloeden van hitte en kou. Train hen daartoe niet alleen met zware jachtpartijen, maar stuur hen ook naar het buitenland, opdat zij inspanningen leren verdragen en de zeden en steden van een groot aantal mensen in ogenschouw nemen en tegelijkertijd door het vele dat ze zien en horen hun oordeel scherpen.⁴²
- 16.8 Ik zou dan ook graag zien dat adolescenten een reis maken langs de beste universiteiten van Frankrijk en Duitsland, dat zij ook Engeland aandoen en naar Pannonië en Illyrië gaan. Italië echter moeten zij

ofwel in het geheel niet bezoeken of toch in ieder geval niet vóór hun vijfentwintigste, en dan nog alleen als hun oordeel rijp en hun gedrag stabiel is en zij er niet lang blijven hangen maar er alleen korte tijd vertoeven met toeristisch oogmerk {hmm.}. Overigens, is mijn vaste overtuiging, moeten intelligente adolescenten Italië mijden als de pest.

- 16.9 Als reisleider moet iemand worden meegestuurd die serieus is en verstandig en voorzichtig. Die moet hen begeleiden en voorkomen dat zijn met geld gaan smijten of in verkeerd gezelschap geraken. Daarbij moet hij zich echter niet van harde voorschriften bedienen, nee hij moet door zijn vriendelijkheid en welwillendheid en door de waardering voor en het voorbeeld van zijn deugdzaamheid en rechtschapenheid zijn pupillen in het rechte spoor houden.
- 16.10 Tot zover mijn programma met betrekking tot de gezondheid en kracht van het lichaam.

17. *Lichamelijke opvoeding: ontspanning*

- 17.1 Wat de activiteiten die gericht zijn op ontspanning betreft, die moeten mijns inziens eveneens van dien aard zijn, dat zij en het lichaam sterken en de geest en het verstand {hoe zat dat ook al weer met animus en mens?} scherpen. Daarom zou ik graag zien dat kinderen zich naast met wat ik hierboven reeds genoemd heb, oefenen met praktische mathematische vraagstukken alsmede met het tekenen van geografische en topografische kaarten, dat zij in het bijzonder leren globen, astrolabia, kwadranten en andere meetinstrumenten te maken, hoogtes, afstanden en andere ruimtelijke dimensies te bepalen, onderling discussie te voeren over arithmetische kwesties en, als zij daar aanleg voor hebben, ook de namen, eigenschappen en kwaliteiten {?Theophrastus- termen? zoeken} van planten te leren⁴³ en vervolgens kleine tuinen te onderhouden; verder te schilderen en met het penseel steden, burchten en verdedigingswerken en de lijnen van bouwwerken te schetsen.⁴⁴ Dat zij leren de vormen van planten en bomen te beschrijven, of beelden te gieten uit lood of tin of ook uit zilver en goud. Kortom, ik zou graag zien dat iedereen een bezigheid naar zijn aard heeft om zowel zijn geest als zijn lichaam te oefenen, om de verveling tegen te gaan en om zich wat te ontspannen van zijn dagelijkse arbeid.⁴⁵

- 17.2 Voor een diepgaande studie van de alchemie dient men de kinderen te hoeden als was het de pest. Want behalve dat de alchemie ijdel en bedrieglijk is, pleegt zij bij mensen ook hebzucht, de wortel van alle kwaad, op te roepen; voor de ongebreidelde geldzucht die zij in hun geest doet ontvlammen beloont zij hun veelal met extreme armoede of toch tenminste met een slechte reputatie. Niettemin acht ik het onderzoeken van de eigenschappen en aard van metalen en van andere natuurlijke materialen een jongeman van standing niet onwaardig, mits natuurlijk het doel daarvan natuurbeschouwing is.
- 17.3 Zwemmen vind ik absoluut noodzakelijk. Daarom moeten kinderen vanaf hun dertiende of veertiende jaar leren zwemmen, ook ten behoeve van de geestelijke onspanning. Zorg er echter voor dat dat zonder gevaar en uiterst voorzichtig gebeurt. Er moeten altijd moderatoren aanwezig zijn om een oogje in het zeil te houden en het zwemwater moet vrij zijn van gevaarlijke diepten.
- 17.4 De muziek behoort zeker tot de nobele kunsten en is dus een jongeman van standing waardig, daarover hoeft mijns inziens geen twijfel te bestaan. Mij dunkt dat men kinderen er rond hun achtste jaar kennis mee moet laten maken. Men dient er echter voor te waken dat zij zich er niet, zoals dat heet, ‘tegen de zin van Minerva’ of onder zware dwang mee bezig houden. Zij moeten tot de muziek gebracht worden door de zachte hand van hun leraar en hun natuurlijke geneigdheid en aanleg en niet door dwang of dreigementen.⁴⁶
- 17.5 Kinderen mogen na hun twaalfde jaar ook een snaarinstrument leren bespelen – vooral leren zingen onder begeleiding van de lier: dat is dunkt mij een bezigheid die zeker niet onbetamelijk is voor een man van standing en die uitermate geschikt is om te ontspannen van de arbeid. De dwars- en herdersfluit echter zijn een jongeman van adel onwaardig, zou ik denken.
- 17.6 Ook de dans en reidans moeten onze adolescenten mijns inziens zeker uit de weg gaan: die zijn niet alleen de gezellen bij uitstek van ‘nachtelijke⁴⁷ feesten op een idyllische plek met vele verlokkingen’, zoals Cicero zegt, maar ook de oorzaak van en aanleiding tot veel ellende, schanddaden en misdrijven en het enige waarin zij verschillen van razernij en waanzin is het tijdsverschil, zoals de wijze koning Alfonso van Aragon ooit oordeelde.

- 17.7 Daarnaast acht ik ook dobbelen en kaarten, spelen die altijd gepaard gaan met hebzucht en onfatsoenlijk gedrag en die veelal leiden tot bedrog en valsspelerij, tot leugens en valse beloftes, absoluut onfatsoenlijk en dus onze adolescenten onwaardig.
- 17.8 Willen de kinderen zich met een dergelijk spel verpozen, laten ze dan een spel met een bal of een ijzeren hoepel spelen, of het spel met die figuurtjes die men in de volksmond 'schaakstukken' noemt of een ander spel dat niet gebaseerd is op toeval en geluk, maar op vaardigheid en waaraan geen hebzucht te pas komt. En laten zij zich verder voor zover hun gezondheid dat toelaat leren vermaken en geestelijk ontspannen met de lichaamsoefeningen die ik hierboven genoemd heb.

18. *Lichamelijke opvoeding: optreden*

- 18.1 Met het juiste optreden moeten de leraren en de moderator ernstig rekening houden. Omdat dat echter niet met algemeen geldige voorschriften onderwezen kan worden moet men ervoor zorgen dat de kinderen het zich eigen maken door de omgang met welopgevoede mensen en de aanwijzingen van een oplettende en verstandige moderator.
- 18.2 Ik wil er slechts op wijzen dat men er niet mee kan volstaan botte boersheid in zeden en gedrag uit te bannen: ook die schandelijke lichtzinnigheid die vandaag de dag aan het hof van zoveel koningen en vorsten zo gewaardeerd wordt, maar die niettemin een rechtschapen en verstandig man, om niet te zeggen een christen, allerminst betaamt, moet ver weg worden gehouden van kinderen. Van die lichtzinnigheid zou ik ook in hun kleding geen spoor willen zien. Daarom geen hoeden met veren, weelderige schoenen en andere overdreven luxe en dure kledingstukken, is mijn mening. Matigheid en ernst zijn ten allen tijde de beste opsmuk.
- 18.3 Niet alleen de kleding van de kinderen, ook hun lichaamshouding, hun gelaatsuitdrukking, hun manier van spreken en al hun gedragingen mogen in geen enkel opzicht geaffecteerd zijn. Ieder moet zich zonder zich iets aan te meten wat hem vreemd is zo proberen te gedragen als in zijn aard ligt en aan het cultiveren van zijn eigen persoonlijkheid al zijn energie besteden.

19. Algemene richtlijnen

- 19.1 Voor alles wat kinderen ondernemen en voor al hun studiën geldt dat een overdaad aan toegeeflijkheid schadelijk voor hun is en hen berderft, maar ook dat een hardhandige en bittere strengheid als die van de familie Orbilius⁴⁸ uiterst nadelig is voor intelligente kinderen van goede komaf en gewoonlijk zeer veel schade aanricht.
- 19.2 Want overdreven strengheid beteugelt de aangeboren vrijzinnigheid {liberalitas} van het kind en verdrukt die; zij vloert de geesteskraft en brengt die ten val en stompt de scherpte van de intelligentie{?} en de geest af en vernielt het geheugen, doet bronnen die overlopen van welsprekendheid droogvallen, met als uiteindelijke resultaat dat kinderen van vrijen tot slaven worden, van elegant tot boers, van mensen tot vee.
- 19.3 De moderator moet daarom de aard van iedere adolescent zo zorgvuldig mogelijk in het oog houden en afhankelijk daarvan streng of minder streng op treden. Zijn kardinale regel moet zijn dat hij waar hij met vriendelijkheid en {iets vergeten?} zijn doel kan bereiken niet bars of streng hoeft te zijn, dat hij waar een aansporing, lof of berisping voldoende is niet met met rotting, stok en slaag zijn wil hoeft op te leggen. Hij moet integendeel liever een haast even grote afkeer van slaag hebben als de kinderen zelf; niet zo dat hij dat middel nooit toepast, maar wel zo dat hij zich er maar zeer zelden en alleen als in geval van nood toe laat overhalen ernaar te grijpen.
- 19.4 En wanneer hij dan door overmatige en onbeheerste brutaliteit of brutale halsstarrigheid van de kinderen of misdadig of aanstootgevend gedrag gedwongen wordt door middel van straf een voorbeeld te stellen, dan moet hij zó straffen, dat de kinderen begrijpen dat hij zich tegen zijn zin en noodgedwongen tot dat middel heeft verlaagd en dat zij uit zijn eigen opstelling en uit de zwaarte van de staf begrijpen hoe vervelend en afschuwelijk hij dat soort gedrag vindt. Op deze manier zullen de kinderen hem beter gehoorzamen en zullen zij beter naar hem luisteren en zullen zij hij tegelijkertijd door zijn mildheid een respect voor hem gaan koesteren dat gepaard gaat met genegenheid.